

A történelmi népi társadalom.

(IV. A paraszttársadalom)

Erdei Ferenc

1. Az ország parasztsága

A történelmi népi társadalom fejlődése úgy alakult, hogy a rendi korszakban a parasztságnak különböző típusait alakította ki, a kapitalizmus korában pedig a polgárosodás különböző fokát érte el. Ennek a változatos, de egészben véve gátolt és hátramaradt fejlődésnek az lett a következménye, hogy az ország parasztsága a két háború közti korszakban is a paraszti társadalom különböző típusaiban és a polgárosodás különböző fokán él. Tehát e korszak alsó népi társadalma végtelen változata a népi-paraszti társadalmi formáknak. E változatosságban mégis az a legélesebb tagozódás, hogy a polgárosodás milyen mértékben haladt előre az ország egyes vidékein és a parasztság egyes osztálya[i]ban. Aszerint a legjellemzőbb a népi társadalom rétegződése, hogy még parasztság-e, vagy már nem parasztság.

Az a változatosság, amit az ilyen fejlődés létrehozott, egyúttal a társadalomalakulás válságának a különböző formája is. Egy korábbi fejlődési fokról hátramaradt társadalomszerkezet került ellentétbe a megváltozott viszonyokkal, tehát a parasztság egyformán hatása alatt áll mind a két ellentétes tényezőnek, ezért a válság tünetei ennek a két ellentétes erőnek az egymáshoz való viszonya szerint jelentkeznek. Ahol a hagyományos paraszti társadalmi formák még szilárdan, ha nem is egészen töretlenül, érvényben vannak, és külső hatások az életmenetet sem változtatták meg erősen, ott még a válság szembeötlő jegyei nélkül élnek a parasztok többé-kevésbé kiegyensúlyozott paraszti életet. *Ott azonban, ahol különlegesen megmerevült a paraszttársadalom, viszont az életviszonyok ezzel ellentétesen megváltoztak, már teljes a válság.* S ebből az ellentétek közt hánynyódó életből ott keresik a kilábalást, ahol egyáltalán lehetséges. Ha van lehetőség a más társadalmi tájakra való áttelepülésre, akkor menekülnek a számukra csak paraszt kereteket nyújtó világból, tehát más foglalkozásra térnek, vagy városba költöznek. Ha pedig ez akármilyen lehetetlen, akkor „törvényellenes” úton igyekeznek tágitani és elviselhetőbbé vagy kényelmesebbé tenni a paraszt állapotot. Ezek az egyikéző, „romlott” parasztok. Ott pedig, ahol gyökeresen átalakultak az életviszonyok, és már tudatossá vált érdekek érvényesülnek, viszont a paraszti társadalomszerkezet már korábban sem merevült meg kezdetleges fokon, egyszerűen felbomlik a paraszti életkeret, és végbemegy a polgárosodás folyamata. Ezek már nem is parasztok, csak néhány

emlékszerű maradvány emlékezteti őket arra, hogy nemrég még parasztok voltak. Az első és az utolsó típus voltaképpen kívül is van a válságon. Az előbbi még nem jutott odáig, az utóbbi pedig már túl is esett rajta. Illetve nagyjában kívül vannak a válságon, mert azok, akik még parasztok, már nagyon közel vannak ahhoz, hogy ők is belekerüljenek a válságos fázisba, s azok, akik már nem parasztok, még nem oldották föl tökéletesen helyzetük ellentmondásait.

Még parasztok azok, akik külső hatásoktól aránylag védett szigetein élnek társadalmunknak, és rendi korszakbeli fejlődésük sem olyan volt, hogy túlságos nyomással vagy túlságos szabadsággal megzavarta volna a paraszttársadalom alakulását. *Ilyen fejlődésű volt, az Alföldet és a Dunántúl néhány erdős-mocsaras vidékét kivéve, az ország egész területe a hegyek aljáig, valamint Erdély magyar falvai, kivéve mindenütt azokat a kisebb-nagyobb vidékeket, amelyek valamilyen helyi kiváltsággal éltek vagy nemesi szállások voltak.* Ezeken a területeken egy hosszú és meg nem szakadó jobbágyság nevelte a parasztságot, tehát úgy kiépülhetett a paraszttársadalom zárt rendje, hogy az már a szokásszerűség erejével hagyományozódik nemzedékről nemzedékre.

Ez a szabályszerű rendi fejlődésű vidék azonban ebben a korszakban már nem számítható egységesen a konzervatív parasztság földjének. Nevezetesen a polgári fejlődés korszakában, mindenütt a városok mellett és a fő közlekedési utak mentén, valamint a Kisalföldön és a szomszédos dunántúli részeken olyan erős polgárosodási hatás érte a parasztságot, hogy nemcsak a paraszti formák ellenére fejlődött társadalmuk, hanem azokat általában véve fel is oldotta. Így csak azok a vidékek maradnak meg olyan területnek, ahol még parasztok az egykori jobbágyságok, amelyek kívül esnek a polgárosodás erősebb hatóterületén, tehát azok a kisebb-nagyobb falvak, amelyek meglehetősen elszigeteltségben élnek. Végezetül tehát a Palócföld, a Felső-Tisza mind a két oldala, Erdély magyar vidékei, kivéve Kolozsvár közvetlen környékét, továbbá a Dunántúl nagybirtokos vármegyéi azok a vidékek, ahol még általában véve fennáll a történelmi parasztság.

Az újabb társadalomkutatás egyre több olyan vidékét fedezi föl az országnak, ahol ugyan nem polgárosodik a parasztság, ellenben betegesen eltorzult formáit fejleszti ki a paraszti életnek, nyilvánvaló jelül társadalmi élete válságának. *Ezeket mint egykés falvakat ismeri a köztudat.*

Valóban az egyke a legjellemzőbb tünete e torz formákba nyomorodott parasztságnak. Nevezetesen a parasztegyke nem ugyanaz a társadalmi jelenség, mint a polgári társadalom születésszabályozása. A polgári születésszabályozás – beleértve a munkásságét is – mint ennek a társadalomnak minden képződménye, nem megmerevült és társadalmiasult formákba szerveződött szokás, hanem az érdekek irányába haladó életnek egy közbeeső jelensége, mely az érdekek változása esetén nyomban változik és alakul. A polgári társadalom születésszabályozása egyszerűen a gazdasági érdekek következménye, s oka vagy a vagyon egy kézben való megtartása, vagy a nyomortól való félelem, s nyomban vége van a gyermekek korlátozásának, ha jobb gazdasági lehetőségek nyílnak a szülők előtt. Ugyanezért nem is ölt konvencionális formákat ez az egyke, és nem járul hozzá morális-erkölcsi igazolás.

Ezzel szemben a parasztegyke nem ilyen közvetlen és esetenként való következmény, és nem is egyszerűen gazdasági okoknak a következménye. Ez a születésszabályozás egy lehetetlenné vált élethelyzetnek a társadalmi megoldása. Tehát a parasztegyke a mindennap érzett lehetetlen élet gyakorlatában számtalan apró próbálkozásból, megegyezésből, kényszerből és gyávaságból kiépült társadalmi formája egy-egy falunak. És ez az általános szabály most már egyéni akaratok és szándékok fölött kötelezően előírt magatartás, amit erkölcsi igazolással szentesít a társadalom, és állandó morális éberséggel vigyáz arra, hogy tagjai meg ne bontsák érvényét. Az egykés társadalomalakulatnak okai nem közvetlenül gazdaságiak. Az egykés parasztgazda két gyermeket is éppen úgy föl tudna nevelni, mint egyet, és fölött korára kettőnek is tudna ugyanolyan birtokot biztosítani, mint magának van, hiszen gyermekének a házastársa is kapna egy fél részt. Azonban itt arról van szó, hogy egyáltalán jobb sorsot kíván gyermekének a szülő, miután a magát méltatlannak és embertelennek érzi. Maga sem gazdaságilag kínlódik azonban, hanem egyáltalán belekeserült a parasztéletbe, akármilyen zsíros jómóddal járjon is az. Maga sem tudja pontosan, hogy miért nem kell neki az az élet, amelyet él, de amikor csak egy gyermeket nevel föl, azt reméli, hogy az az egy majd könnyebben részese lehet a kívánt külön életnek. „Minek, szolgának?” – mondja a legelső gazda is, ha azt kérdik tőle, hogy miért nincs több gyermeke. Végeredményben tehát a sztrájk eszméje valósul meg a parasztegykében. A paraszti életet tűrhetetlennek érzi az ilyen közösség, tehát azt a sorsot már nem kívánja továbbörökíteni ivadékaiban, ezért egyetlen ágra szorítja az élet folytatását, sőt lényegében az élet megszakadásába is beletörődik. Kimondatlanul és megfogalmazatlanul az az ítélet érvényesül az egykében, hogy ha nem élhet másként az ember, csak parasztként, akkor jobb, ha nem is folytatódik tovább az élet.

A sztrájkba keserült paraszttársadalomnak azonban csak egyik tünete az egyke. Társul hozzá az egész életrend különös eltorzulása. Parasztlelet ez – de már nem paraszt igényekkel –, benne minden tevékenység paraszttörvények szerint folyik, de ez már egyáltalán nem hasonlít a szabályszerű történeti paraszti rendhez. Egyenesen visszájára fordult paraszti világ ez. Nem a természetes szaporodásnak és a természetén erőszakot tevő fáradozásnak és termelőmunkának a világa ez, hanem megakadt, felfordult, kifáradt, kényelmet, könnyebbséget és élvezeteket kereső paraszti élet. Az ilyen társadalomban már nem alaptörvény a szüntelen munka. Elismeréssel és megbecsüléssel nézi a falu közössége, ha valaki nem dolgozik, földjeit paragon hagyja, mindennap ünnepi ételeket eszik, legföljebb egy gyermeke van, aggregény marad a férfi stb. stb. A normális parasztlelet sem „természetes” élet, annál sokkal több kínlódással, küszködéssel, fáradozással és az emberi méltóság lealacsonyodásával jár, viszont kemény, majdnem hőiesen erős életstílus. *Ezzel szemben az egykés parasztok élete teljességgel dekadens, fáradt, menekülő élet. Itt nem a férfi a vezető, hanem az asszony, nincs értéke és megbecsülése a fiatalságnak, zsarnokilag uralkodik fölöttük az öregek cinikus nemzedéke. Itt nincs virtus, nem verekszenek a lányért, s a fiatal férj még csak az asztalra sem vág, ha az anyósa nem engedi a feleségéhez éjszakára.*

A születésszabályozás ma már általános jelenség csaknem az ország egész területén a parasztság minden rétegében. Legtöbb helyt azonban ez nem a különleges parasztegyke, hanem már a polgári társadalom jelensége: gazdasági okok közvetlen hatásaképp jelentkező alkalmazkodás. *Parasztegyke fejlődött azonban ki mindenekelőtt az Ormányságban, a Sárközben, s a Duna-melléken a Csepel-szigettől le a Dráváig, azután a Dunántúl déli részén Göcsejben és az Őrségben, továbbá a Garam völgyében és a Tiszazugban.* Mindenütt a múlt század hetvenes éveiben kezdődött, s ma már mindenütt ezeken a helyeken kiformalódott és föltétlen érvényű hagyománya a parasztság életének. E torz paraszt formának a kifejlődése a legtöbb helyt helyi folyamat volt, s helyenként más-más okok játszottak közre a kialakulásában.

Az Ormányságban és a Sárközben egészen különlegesen nem is a rendi múltban, hanem az utána következő alakulásban keresendők az okok. Ez a két mocsaras-erdős vidék egészen a vizek lecsapolásáig a halászatnak, állattartásnak és a makoltatásnak volt a területe, tehát az itt élő nép nem volt földművelő jobbágy, hanem annál szabadabb mozgású és lazább paraszti formák közt élő állattartó-halászó nép. Számukra a vizek lecsapolása és a közbirtokossági erdők és vizek elvonása tette kikerülhetetlenné a földművelő paraszttá való leülepedést és a zárt paraszti rendbe való beilleszkedést. Ilyen társadalomalakulás azonban nyilvánvalóan nem mehetett már olyan simán a polgári társadalom korában, mint sok századdal azelőtt a hűbéri világban. Mert ugyanakkor, amikor közvetlen kényszerük földhöz tapadó és belenyugvó földművelő parasztokká akarta formálni őket, már a kapitalizmus elvei szerint zajlott a gazdasági élet. Ezért ezeknek a falvaknak a végleges és teljes parasztosodása nem is következett be. Nem nevelődtek annyira parasztokká, hogy ma is ilyeneként tudnának élni. Amikor parasztokká kellett volna lenniök, ugyanakkor egy más világnak a hatásai is elérték őket. Más élet pedig ténylegesen lehetetlen volt számukra ebben a társadalomban s az ő technikai viszonyaik között, tehát meghasonlottan szembefordultak a paraszti lét történeti szabályaival, és most kínlódva, torzul és betegesen vegetálnak. Nagyon hasonló volt az egykésedés folyamata a másik két dunántúli vidéken, az Őrségben és Göcsejben. Más volt ellenben a történeti fejlődés a Garam-völgyben és a Tiszazugban. Itt hosszú és szabályszerű jobbágyi nevelődésen esett át a parasztság, tehát minden hiba nélkül földművelő paraszttá alakult. Mindkét helyen azonban végtelenül hosszú volt ez a korszak, és az utóbbi évtizedekben rendkívül erős polgárosodási hatás érte őket. Vidékük földrajzi helyzete és népük energiája azonban nem volt képes arra, hogy fölbontsák a falusi paraszttársadalmi rendet, és helyébe a polgári társadalom intézményeit alakítsák ki. Így polgári igényekkel és vágyakkal parasztvilágukban kénytelenek élni, természetes, hogy szembefordultak evvel az életkerettel.

Általános és egyre veszedelmesebb méreteket öltő jelensége a magyar társadalomnak *a városba özönlés és a mezőgazdasági foglalkozásból való menekülés.* Ugyan egyik sem különleges magyar jelenség, mert világsszerte van elég példa mind a két folyamatra, azonban a magyarországi földtől és faluból való menekülésnek különleges oka is van.

Általános tényezője a földtől és a faluból való menekülésnek a földművelés és a falu fejlődésbeli hátramaradása. Mind a mezőgazdaság, mint a termelés egyik ága, mind a falu, mint a városokon kívüli vidék, hátraszorult az újabb kori fejlődésben, és sem technikai föltételekben, sem gazdasági honorálásban nem kapta meg azt a társadalom üzemében, amit az ipari termelés és a város. A magyar paraszt azonban nem csak azért menekül a földtől, mert aránylag kevesebbet jövedelmez a föld, [és] aránylag alacsonyabb a mezőgazdasági munkabér, hanem azért is, mert a mezőgazdasági termelés hagyományos parasztgazdaságokban és uradalmi üzemekben folyik, tehát egészében paraszti mesterség. Szóval avval jár, hogy aki mezőgazda, az egyúttal paraszt is (kivéve, ha birtokos úr). Ebben a helyzetben az a valóság, hogy *a falusi a város legnyomorultabb kültelkét is különb világnak érzi, mint a faluját, és a kisebb birtokú gazda is kíváncsabbnak tartja a rendőri, levélhordói állást vagy a gyári munkásságot a maga szabad, de paraszt gazdaiságánál.* A magyar társadalomban tehát a korszakbeli fejlődési fokon nem csak a földtől menekülnek és nem csak a faluból, mint vidéki telepről, hanem *a paraszt mezőgazdasági munkától és a paraszt életkeretet nyújtó falutól.*

A menekülésnek két folyama van. A menekülőök egy[ik] részét a város és a más foglalkozás vonzása ragadja ki a mezőgazdaságból és a faluból, más[ik] részüket azonban a falu és a mezőgazdaság mint létszámfölöttieket taszítja ki. Az előbbi részre áll a parasztságból és a faluból való menekülés tétele, ezek ugyanis valamilyen fizikailag elviselhető életet hagynak maguk után. A másik rész azonban egyszerűen a fizikailag lehetetlenné vált életet hagyja el, és valahol meg szeretne élni. Ez utóbbi esetben tehát nem közvetlenül a parasztságból való menekülésről van szó, azonban nem nehéz ebben a jelenségben is észrevenni a paraszttársadalom lenyűgöző szerepét. Akkor ugyanis, ha a mezőgazdasági termelés nem a konzervatív parasztgazdasági és uradalmi keretekben folya, s a falusi életet nem kötnék a történeti gátoltságok, a megélhetésük érdekében menekülőök nagyon jól meg tudnának élni a mezőgazdaságban és a falu világában.

Az országnak két területe van, ahol a parasztságnak sikerült elkerülni a különleges magyar fejlődési válságnak a legmélyebb szakadékait: az egyik a Kisalföld és a Dunántúl egyes vidékei, a másik a Nagyalföld, közelebből ennek tanyás városai és nagyfalvai. E két területnek mind történeti parasztosodása, mind újabb polgárosodása eltérő fejlődésmenet által következett be. Az eredmény azonban nagyjában egyező: ezek a földművelők lényegében már nem parasztok.

A nyugati részek az a vidéke az országnak, ahol a legkorábban megindult a település, legkorábban paraszttokká lettek a földdel dolgozók, legkorábban megindult a feudális faluközösségek kialakulása s ezzel együtt a nyugati szabású városiasodás, és ez a fejlődés sohasem szakadt meg tökéletesen. De a legszerencsésebb volt a helyzete ennek a vidéknek a nagy átalakulás korában is, nevezetesen a liberalizmus idején. Ekkor ugyanis fejlett városaiban erőteljes és nagy hatású polgári fejlődés indult meg jelentékeny ipari termeléssel, nagy piacokkal, kereskedelmi forgalommal és városi fogyasztással. Ez a kedvezményezett helyzet avval a következménnyel járt, hogy *a mezőgazdasági termelés előrehaladása jóval megelőzte ezen a vidéken az ország többi*

részt. A termelés szervezete itt szabadult meg legjobban paraszti hagyományaitól, a legtöbb jól berendezett kisgazdaság ma is ezen a vidéken van, s a termelés tudománya is ezen a vidéken fejtett a legmagasabbra. A gazdasági élet átalakulása magában véve is segítette a paraszti társadalom továbbfejlődését, de maga a társadalomalakulás is ilyen irányban haladt. A nyugati határszálon volt a leghasonlóbb a történeti fejlődés ahhoz, ami Nyugat-Európában ment végbe. Ennek a vidéknek a népe tehát a legrégbben alakult parasztsággá, de a leghamarabb és a legsikeresebben is haladta meg ezt a fejlődési fokot. Ma már körülbelül abban a mértékben, mint Csehország vagy Ausztria parasztsága, sokkal inkább agrárpolgárság és munkásság szervezete ez a népi társadalom, mintsem megkövült paraszti szerkezet.

Az alföldi parasztság egészen más fejlődési folyamat útján jutott el hasonló fokra. Az Alföld volt mindig az a része az országnak, ahol a nyugatias hűbéri-rendi társadalomszerkezet nem tudta elég mélyre eresztetni gyökereit. Már a török kor előtt is az Alföld területének nem jelentéktelen része kívül esett a földművelő parasztok falvaival és az iparosok-kereskedők városaival betelepült nyugatias országterületen. A török hódoltság pedig még azokat a feudális-rendi képződményeket is elpusztította, amelyek a középkor idején kiépültek. *Tehát általában a török után nem a szabályszerű rendi keretekben indult meg a társadalom újjáépülése.* Később már minden feudalizáló törekvés hiábavaló lett, mert a vármegyék uralma alól fölszabadult községek saját autonómiát, önálló cívisparaszti társadalomszerkezetet építettek ki, s később a vármegye és a földesurak visszatérése idején már volt erejük ahhoz, hogy szabadságukat nagyjában megtartsák. Ez a parasztság tehát kikerülte az újkori Habsburg birodalmi feudalizmus útjait, s a tanyarendszer révén kész intézménye volt arra, hogy a mezőgazdasági termelés fejlesztését városi vagy nagyobb községi keretben vármegyeyi és földesúri irányítás nélkül valósítsa meg. Ilyen történeti alakulás tette lehetővé, hogy még mélyen benn a rendi társadalom korában az Alföldön már polgárparaszti társadalmi formák alakuljanak ki, s ezek a teljes paraszti állapotba való lesüllyedés elkerülésével egyenesen fejlődjenek a polgári társadalom koráig. Amikor a polgári korszak beköszöntött, ez a nép már sokkal sikeresebben fejlődött a kapitalizmus és a polgári társadalom viszonyai között, mint a más vidéki falvak parasztsága. Különösen sikeressé tette az alföldi parasztság ilyen irányú előrehaladását a tanyarendszer avval, hogy egyrészt a termelőhelyi üzemekben sokkal sikeresebben haladt előre a piaci termelés kifejlődése, másrészt pedig avval, hogy a tanyákon termelő mezőgazdák egy-egy nagyobb községi szervezetben éltek, s ezek a városi központok egy-egy nagy agrárpiacnak a színhelyei lehettek. *Így jutott oda az alföldi parasztság, hogy termelésében legalábbis utolérte a nyugati határszél mezőgazdáit, sőt ezenfelül számos nevezetes mezőgazdasági világmárkát produkált, és egészben véve a magyar mezőgazdasági termelésnek a törzse lett.* A gazdasági előrehaladással együtt társadalma is odafejlődött, hogy ma már alig mondhatók parasztoknak, sokkal inkább mezőgazda polgárok és mezőgazdasági munkások, sőt szakmunkások.¹

¹ A szerző itt a Szabad parasztság története című munka 22–25. oldalaira utal. Hasonló című Erdei-írás kettő jöhet szóba, ezeket Erdei Ferenc Történelem és társadalomkutatás (Budapest, Akadémiai, 1984) közli, de ezeknek nincsen ide illeszkedő része.

2. A parasztgazdaság

A jobbágytelek parasztgazdasága nem ok- és célszerű, hanem teljesen szokásszerű üzemformája volt a mezőgazdasági termelésnek. Lényegében házigazdaság volt, amelyben együttes háztartási-gazdasági keretek között hagyományos rendben folyt a termelőmunka. Tehát nem volt külön termelőüzemi szervezete, az egész ház és az egész család munkaereje adták üzemi kereteit, nem volt termelési számvetése, úgy termeltek mindent, ahogy a szokás tartotta, s nem volt különleges termelési szakértelem a termelésben, a termelési eljárásokat és fogásokat szokásszerűen tudta mindenki. Ez a gazdaságforma nyilvánvalóan különlegesen a feudális gazdasági rendnek, s ebben is sajátlagosan a paraszti termelésnek az üze-me. Az is nyilvánvaló, hogy a piaci termelés kapitalista rendjében ez a gazdaságforma teljességgel életképtelen, és alkalmatlan arra, hogy a piaci forgalomban sikeresen részt tudjon venni. Szükségszerűen be kellett volna tehát következnie a parasztgazdaságok átalakulásának, nyomban, mihelyt a gazdasági élet általában kapitalizálódott.

A magyar parasztgazdaság átalakulása azonban általánosságban még ebben a korszakban sem következett be. A megváltozott világban is megmaradt a paraszti termelés hagyományos gazdaságformája, és kisebb-nagyobb változásokon csak igen lassan, szinte alig észrevehetően ment keresztül. Egy-egy parasztgazdaság tehát ekkor sem üzleti racionalitással berendezett vállalati üzem, hanem a hagyományos keretek között hagyományosan termelő házigazdaság, amely végeredményben sem a termelőt nem tudja sikeresen ellátni, sem a piacra nem tud számottevő árut vinni. E gazdaságforma megmaradásának az okai ugyanazok, mint általában a paraszttársadalom konzerválódásának. Bármennyire kapitalizálódott tehát a paraszti termelés, annyira mégsem változott meg, hogy a maga erejéből kiemelkedhetett volna a jobbágykor gazdaságformájának a keretei közül.

Egy falusi parasztgazdaság ebben a korszakban körülbelül a következő képet mutatja. A gazdaság üzemi keretei tökéletesen „korszerűtlenek” vagy rendezetlenek. A gazdálkodás falurendszerű, tehát a falusi házból, mint gazdasági udvarból munkálják a legtöbbször tagosítatlan, határbeli földeket, holott sehol a világon nincsen sikeres mezőgazdasági termelés másképpen, mint a termelőhelyre telepített üzemben. A gazdaság alapját képező földbirtok jogviszonyai a legbizonytalanabbak. Nemcsak a férj és a feleség külön-külön birtoka, hanem a már nem dolgozó szülők fenntartott tulajdonjoga vagy haszonélvezete teszik lehetetlenné az egységes és céltudatos birtokkezelést. Éppen ezért a gazdaság vezetése állandóan problematikus. Az öregek, kivált, ha tulajdonukban vagy haszonélvezetükben van a föld, akkor is igényt tartanak a vezetésre, ha már nem dolgoznak, vagy a fiuk nyilvánvalóan jobban ért a gazdaság dolgaihoz. A vezetésnek ilyen bizonytalansága azután a legtöbb esetben oda vezet, hogy ahány fölnőtt családtag él a gazdaságban – legtöbbször annyi tulajdonrészről is van szó –, annyian vezetik a gazdaságot. Még jobb eset, ha a vezetést üzemáganként tudják elhatárolni, legtöbbször azonban ugyanabban a kérdésben vitatkoznak vagy intézkednek külön-külön, s rontják le egymás törekvésének a sikerét. A vezetés teljes zavara okozza, hogy bár a legtöbb parasztgazdaságban világosan érvényesül az

árutermelés tudata, és minden termelő minél sikeresebben akar részt venni a piaci forgalomban, mégsem tud a legtöbb parasztgazdaság valóban jelentékeny árut produkálni. A siralmasan gyenge produktívitásnak a másik oka, hogy egyáltalán nincsen komoly termelési szaktudás. Széltére a hagyományos módon termelnek, tehát tulajdonképpen szakszerűen vajmi keveset tudnak az agrármesterség tudományából. A hagyományokban természetesen sok bölcsesség van, azonban, amikor szüntelenül változó piaci szükségletekre kell termelni, ilyen hagyományos tudással már nem lehet sikeres a termelés. Ha minden fogyatékoság ellenére egy-egy ilyen parasztgazdaság mégis meg tudja állani a helyét, sőt gyarapodni tud, azt a legtöbb esetben szertelen munkatöbblettel és a szükségletektől való elvonással tudja elérni.

Másfajta üzemszervezet a tanyarendszerű gazdálkodás. S a parasztgazdaságoknak a kisebbik fele ebbe a típusba tartozik. Ez a fajta paraszti agrárüzem, bár hasonlóan összekuszált jogviszonyok terhelik, mint a falusi gazdálkodást, több ponton célszerűbb és teljesítőképesebb, mint amaz. Egyfelől azért, mert termelőhelyi üzem, amely sem a tagosíthatatlanság hátrányait nem szenved, sem termelése szállítási gondjai nem olyan sokszorosak, másfelől pedig egy-egy nagyobb termelőegységnek a része, amely nagy agrárpiacon fejlődött, tehát árutermelése sikeresebben fejlődhet. E különbség folytán sikeresebb is a tanyai üzemek árutermelése, a termelőmódszer fejlődése itt erőteljesebben halad előre.

A parasztgazdaságoknak azokon a típusain túl, amiket a település és a földrajzi viszonyok megszabnak, annak alapján is különböző változatai vannak, hogy az illető parasztság a polgárosodásnak milyen fokán tart, és hogy mekkora földbirtoknak az üze. E társadalmi különbségek szerint a parasztgazdaság különböző típusai a parasztság társadalmi tagozódásának megfelelő változatokra bomlanak szét.

3. A nagygazdák

Az átalakulásnak a két háború közti szakán az a helyzete társadalmunkban a parasztságnak, hogy termelő helyzete már polgári, azonban ezt a helyzetet részben még a paraszttársadalom által kötve tölti be. Éppen ezért *ekkor már nem beszélhetünk egységes parasztságról, hanem a parasztság osztályrétegződését kell megállapítanunk. Azzal a hozzátevéssel azonban, hogy polgári, kispolgári vagy munkás osztályhelyzetében parasztságunk egy része, bizonyos mértékig pedig egésze a paraszttársadalom közös szerkezetével illeszkedik osztályhelyzetébe. Tehát osztályhelyzete szerint a termelés kapitalista viszonyaihoz képest rétegződik a parasztság, ugyanakkor azonban a társadalom nagy egészében külön összezáródó társadalomszerkezet: a történelmi népi társadalom.*

Amikor nagy részben jobbgyság volt a parasztság, akkor is csak rendi társadalomszervezete volt közös, tényleges gazdasági viszonyaiban igen széles skálán rétegződött. A különbség azonban a mai állapottal szemben lényegbevágó. Akkor a különböző gazdasági viszonyok között élő paraszttrendűeket nemcsak a közös paraszti társadalom, hanem a faluközösségben reális összetartozás, közös

társadalomgazdasági üzem fogta egybe. Ebben a korszakban azonban a birtokos parasztság és a földtelen parasztság között csak a történelmi társadalmi keret a közös – ez is egyre kevésbé –, egyébként a gazda és a munkás érdekei szerint kapcsolódik más-más osztályközösségbe.

A nagygazda parasztság – ideértve azokat, akik birtokuk nagysága folytán föltétlenül idegen munkaerőre szorulnak, és állandóan dolgoztatnak is idegen munkaerővel – helyzete föltétlenül polgári. Az ilyen nagygazdák 1930-ban a trianoni területen, ha csak az 50–200 holdas birtokokat és bérlőket számítjuk, segítő családtagjaikkal együtt 27 ezer főnyi kereső réteget képeznek, eltartottjaikkal együtt pedig 58 ezer főt tesznek ki. Ez a réteg tehát kevesebb, mint az egész népesség egy százaléka. Ha még hozzájuk számítjuk az 50 holdon aluli és 200 holdon fölüli birtokosok egy részét, még akkor is kevéssel haladják meg az egyszázalékos részesedést mind a kereső, mind az eltartottakkal számított népességben. Jelentékeny tőke és termelőeszközök birtokában a termelés kapitalista rendjében vállalkozó árutermelőknek kellene e nagygazdarétegnek lenni, vagy járadékukat élvezőnek, aki tőkéje jövedelméből polgári szinten él. Mégis birtokos parasztságunk nem jelentéktelen része polgári osztályhelyzete ellenére sem polgár, hanem parasztgazda! Tehát nem a polgári társadalom egyik eleme, hanem a paraszttársadalom vezető rétege.

Gazdasági helyzete föltétlenül polgári. Nagy, gyakran óriási tőkének a birtokosa, egy öröklött gazdaságnak a vezetője, s két-három család munkaerejének az ura. Akármilyen elmaradott és forgalomból kieső legyen is a falu, amelyben él, valamilyen piaci lehetősége van, s összes életviszonyai szorítják arra, hogy minél többet termeljen piacra. Mégis gazdasági tevékenysége ennek a helyzetnek ellenére tisztára paraszti gazdálkodás.

A termelés, amit folytat, nem kalkulálható árutermelés, hanem részint a házi szükséglet, részint a hagyomány által megszabott sokoldalú termelés. Az ilyen parasztgazda termelése tehát semmilyen irányban nem specializálódott. Van szőlője, rétje, búza-, kukorica-, takarmánytermelése, valamennyi veteményföldje, mindenféle állatai, de egyiknek a termelése sem válik mesterséggé és komoly árumennyiséget produkáló üzletaggá. Ezt az összetett üzemet a hagyományos parasztgazdai módszerrel vezeti, és minden termelési ágban öntudatlanul végzi azt, amit a megfelelő időben végezni szokás. Ilyen termeléssel természetesen keveset tud piacra vinni, pénztartozásai pedig aránylag nagyok, tehát könnyen előfordul, hogy adóssággal kell megterhelni a birtokot. Az eladósodások rendkívüli aránya igen nagy részben írható az ilyen paraszthagyományossággal kezelt birtokok számlájára.

Az eladósodás szükségszerű következménye annak az ellentétnek, ami ennek a gazdálkodási formának a természetében van. Az ilyen egzisztencia polgári, tehát olyan pénzbeli közterhek, beszerzési költségek, és részben olyan munkaköltségek terhelik, mint amilyenek egy akkora vállalatot megilletnek a kapitalizmus rendszerében. *A gazdaság termelése ezzel szemben paraszti módszerű, tehát nem mindig tud elegendő pénzbevételt produkálni.*

Az ilyen parasztgazda egy pontban illeszkedett bele osztályhelyzetébe: mérhetetlenül erős öntudattal birtokolja a földjét. Még csak három-négy nemzedéke annak, hogy kizárólagos tulajdonnal tartja kezében a földet, de ez az idő elég volt arra, hogy a földtulajdonnak a mélységes öntudata teljes keménységében kifejlődjék. Ez a tulajdonosi öntudat azonban nem ugyanaz, mint az úri vagy a tőkéspolgári birtoklás tudata. Ez teljesen irracionális paraszti magatartás. Nem abban nyilvánul meg, hogy a szabad földtulajdonnal most már tetszése és érdeke szerint vállalkozik, vagy él avval a szabadsággal, hogy bérbe adja és élvezzi a járadékot, még csak azt a törekvést sem váltja ki, hogy építsen valamit a földön, szép kultúrát, tanyát vagy erdőt vagy gyümölcsöst, hanem egyszerűen abban teljesedik ki a birtoklási tudat, hogy a földesgazda méltóságos magatartásával forog a világban. Hatalmi helyzetben érzi magát az egész világgal szemben, mert földje van, s ezt a helyzetet együgyű gőggel élvezzi. Jóllehet nem él jobban és nem sokkal dolgozik kevesebbet, mint ha nem lenne földje, nem vállalkozik földjével alkotó feladatokra és egyéni teljesítményekre, amelyek becsvágyát elégíthetnék ki, nem él a birtoknak azzal a lehetőségével, hogy bérbe adja és a járadékából él, egyszerűen csak azt élvezzi, hogy van. Lehet, hogy egy munkás sokkal jobban él, lehet, hogy egy bérlő sokkal jobban termel, mégis messze ezek fölött érzi magát azzal, hogy földnek a birtokosa.

A földbirtoklásnak ez a teljességgel paraszti magatartása nemhogy megtörte volna a gazdák paraszti életrendjét, hanem még inkább teljessé tette azt. Éppen olyan saját formái által kötött élet ez, mint a nagytelkű jobbágyé volt, éppen úgy minden lépést hagyományos formák szabnak meg, s ezeknek éppen úgy az az értelme, hogy ez egy önálló földhöz kötött világ, csak most a föltétlen és kizárólagos birtoklás tárgyi alapot biztosít számára. Tehát most már nem úrbéres viszony tartja szokásszerű érvényben a paraszti élet társadalmi törvényeit, hanem a saját föld. *Nyilvánvaló a helyzet teljes ellentmondása. Rendi paraszttársadalmi formák, amelyeket polgári birtoklás tart fenn.* Minden esetben csak idő kérdése éppen ezért, hogy mikor válik tudatossá az ilyen gazda előtt, hogy földbirtoka nemcsak arra jó, hogy azon parasztbiztonságban éljen, sőt gyakran erre nem is jó, ellenben becsvágyó és haszonra törő polgári termelést folytathat rajta, vagy bérbe adhatja, és élhet a járadékából nem is paraszt módon. A fiatalabb nemzedék már rajta is van ezen az úton. Az a rész, amelynek polgári becsvágya van, szeretne többet, jobbat és újabbakat termelni a családi birtokon, az a rész pedig, amelyik csak jobban és könnyebben szeretne élni, szívesen adná bérbe a földet, s menekülne a paraszti munkától és egyáltalán a paraszti élettől. A hagyományt erősen őrző öregek még gátolják ezt a folyamatot, azonban kihalásuk után már semmi sem fogja föltartóztatni.

Ahol a polgári átalakulás legmélyebben járta át társadalmunkat, tehát a Kisalföldön és a Nagyalföldön, ott a nagygazdák voltak az elsők, akik megtörték a paraszthagyományokat, és polgári osztályhelyzetükben polgári módon igyekeztek élni. Éppen ezért ennek a két vidéknek a nagygazdái sokkal inkább polgárgazdák már, mint parasztgazdák.

Gazdaságuk már nem hagyományos parasztgazdaság, hanem mezőgazdasági vállalat, éppen ezért a piaci lehetőségekhez képest specializálódott. A különleges mezőgazdasági áruterelés minden változatát képviselő gazdaságok vannak közöttük. A Kisalföldön fejlett a takarmánytermelés és az állattenyésztés, valamint a cukorrépa- és a sörárpatermelés. A haladó parasztgazdaságok itt különös energiával és állandóan fejlődő szakértelemmel folytatják ezeket a termelési ágakat, és a paraszti termelést messze meghaladó értékű árut tudnak a piacra vinni. Ugyanitt a legfejlettebb az ország kisbirtokain a tejtermelés, ami a szakszerű istállózásnak, tenyészkiválasztásnak és a törzskönyvezésnek a következménye. A Duna-Tisza közén a gyümölcstermelés vált ugyanilyen speciálisan kifejlesztett termelési ággá. A Tiszántúlon hasonlóan fejlett tömegárut termelő és szakértelemmel vezetett búzatermelő és baromfitenyésztő, valamint lótenyésztő gazdaságok vannak.

De nemcsak vidékenként specializálódott a polgárosodott gazdák termelése, hanem *egyénenként is mindenféle különleges vállalkozások létesültek teljesen a polgári gazdálkodás szellemében*. Cséplőgépet, herefejtőt, darálómalmot tartanak, s bérben dolgoznak azoknak a gazdáknak, akiknek ilyen nincsen. Vannak sertéshizlaló gazdaságok, amelyek az általános szántóföldi termelés mellett, vagy ilyen nélkül is üzletszerűen folytatják a sertéshizlalást, s ezt gyakran kereskedéssel is összekapcsolják. Másutt specializált tenyészállattartó gazdák válnak ki a többi közül. *Különleges gonddal és igyekezettel folytatják az állattenyésztést, és a maguk tenyésztette tenyészállatokat bérhasználatra engedik át a többi gazdáknak*. Igen sok olyan gazda van, aki a saját gazdasága mellett vagy azt fölcserélve nagyobb bérletet vállal, és azon teljesen kapitalisztikus mezőgazdasági termelést folytat. Más változat a tőkés gazdái, aki kamatra kölcsönöz pénzt, terményt a megszorultaknak, tehát bankári tevékenységet folytat.

Szinte végtelen tehát a változata annak, ahogy a parasztgazdálkodási hagyománytól megszabadulva használják földjüket ezek a gazdák. Számukra már nem paraszti biztonságot nyújtó bázis a föld, hanem tőke, amelyet a tőkés gazdálkodás elvei szerint használnak föl. S nemcsak úgy, hogy különleges termelési ágakat fejlesztenek ki, és haszonra törekedve újabb és újabb termelési ágban vállalkoznak, hanem úgy is, hogy tőkévé fordítják át a földet vagy a gazdaság nyereségét. Nagyon sok a kupeckedő, kereskedő köztük. Marhát, lovat, sertést vásárolnak környékük összes piacain, azokat tartják, följavítják, hizlalják egy ideig, és igyekeznek nyereséggel túladni rajtuk.

Különösen az utolsó évtizedben óriási mértéket öltött a föld haszonbérbe adása. Az Alföld tanyás városaiban a nagyobb gazdabirtokoknak a nagyobbik fele van már haszonbérleti kezelésben, ami azt jelenti, hogy a gazda megszabadul a termelés minden gondjától, és csak a járadékot húzza földje után. Az ilyen gazdák aztán teljesen benn a városban élnek, s egy részük a kertben, szőlőben foglalatossodik, más részük állattal, terménnyel kereskedik, nem kevés azonban az olyan, aki valamilyen egyesületi-egyházi-érdekképviseleti-szövetkezeti munkát vállal, s valamelyik irodában dolgozik, illetve reprezentál. Olyan is van közöttük, aki éppen semmivel nem foglalkozik, hanem él tétlenül birtoka járadékából.

A főváros környéki falvakban pedig néhány éve az a szokás terjed el, hogy eladják földjeiket a nagyobb gazdák, és a főváros közelebbi környékén bérházat vesznek, s mint háziurak élnek annak a lakbéréből.

Mindezek a gazdák ekképpen gazdasági tevékenységükkel teljesen vállalkozókká lettek. *Nem tisztelik már azt a paraszthagymányt, hogy a föld arra való, hogy azon a paraszthagymányok szerint gazdálkodjanak, hanem tőkeként élnek vele, s úgy használják föl, ahogy a legnagyobb hasznot remélik utána.* Még ha megtartják is a mezőgazdasági üzemet, nem dolgoznak már úgy, mint ahogy a paraszttörvények szerint a gazdának is szükséges. Mindent munkásokkal végeztetnek el, maguk csak üzemvezetői a gazdaságnak, és úgy igazgatják üzemiüket, mint az uradalmi tisztek és ispánok. Különösen a tanyarendszer ad módot erre a polgáris gazdaságvezetésre avval, hogy a gazdának nem kell a tanyán lakni, hanem a városban tarthat rangos polgári házat, és onnan jár ki hetente, vagy ha szükséges, sűrűbben a tanyára. Az ilyenek már nagyon szívesen írják foglalkozásuk rovatába azt, hogy földbirtokosok.

Hasonlóképpen nem köti már fogyasztásukat sem a paraszti konvenció. Igyekeznek polgári módon jól élni, gyakran túlságosan is bőségesen. Állandó vendégeskedést folytatnak, és ezeken az étellel-itallal olyan bőségesen élnek, ami a közönséges polgári mértéket is meghaladja. Ugyanígy fölszabadult a paraszthagymányok korlátjaitól egész életberendezkedésük is. Lakásuk, ruházatuk teljesen polgári szabású, éppen csak egy-egy alig észrevehető nyoma van már annak, hogy még kezdők ennek az életstílusnak a folytatásában. Figyelemre méltó ebben az átalakulásban, hogy ez nem is tiszta polgárosodás. Ahogy vállalkozó gazdálkodásuk „földbirtokos” lét, úgy „életformájuk” változása is inkább urasodásnak nevezhető, mintsem polgárosodásnak. Magától értetődő következménye ez a magyar felső társadalom úri természetének.

Társas érintkezésük és egész kifelé való arculatuk nemcsak hogy nem paraszttal jellegű már, hanem tudatos igyekezettel kerülnek is a paraszttal [i] formákat. Tehát csak egymás közt és polgári-úri elemekkel barátkoznak, munkásaik felé úri magatartást tanúsítanak, gondosan használnak minden elképzelhető címet, gyermekeiket a régi parasztnévek helyett szép úri nevekre keresztelik, s beszédjükben kerülnek minden „szagos” paraszti szót és fordulatot, sőt nemritkán a vidék tájszólását is elhagyják. Végül gyermekeiket legtöbb esetben nem mezőgazdasági pályára küldik, hanem az általuk és a társadalom által többre becsült úri életpályákra.

A Kisalföld polgárgazdái annyiban különböznek a nagyalföldiektől, hogy ott simább és szolidabb lévén az átalakulás – szinte úgy lehetne mondani, hogy európaibb –, inkább a mezőgazdasági termelés kapitalista fejlesztésében, mint az élet polgári-úri berendezésében nyilatkozik meg a paraszthagymányoktól való szabadulás. Fontos tényező ebben a különbségben, hogy a falvak kisebb és szűkebb köre nem ad annyi alkalmat a polgári-úri életre, mint az alföldi városok városias társadalmá és tanyarendszerű gazdálkodása.

4. A kiskgazdák

A kiskgazdáknak, szóval a parasztság középrétegének nem reprezentánsa az a kiskgazda arc, amely a háború után tűnt föl a magyar társadalom fórumain. Ez a kiskgazda – szoborba öntve Nagyatádi Szabó István és [...] B. Tóth Ferenc képviselik – nem a középparasztság képviselője. Csak azért neveződött kiskgazdának, mert a nagybirtokosok mellett valóban kiskgazda, valójában azonban a parasztság felső rétege jelentkezett bennük.

A középparasztság csak passzív tömege volt a kiskgazdamozgalomnak, s éppen fölkészületlenségén múltott, hogy a kiskgazdamozgalom nem tudott egy kispolgári agrárdemokráciát megalakítani. Pedig ez a középparasztság már tekintélyesebb réteg: a gazdáknak szám szerint a legnagyobb része, s az egész parasztság tömegében is számottevő hányad. Ide számíthatók mindazok az önálló parasztgazdák, akiknek akkora birtokuk van, hogy azon önálló gazdálkodást folytathatnak és soha más gazdaságában nem dolgoznak, viszont a saját gazdaságukban elsősorban a saját családi munkaerővel végzik el a munkát, és idegen munkaerőre csak időnként vagy mellékesen szorulnak. *Ide kell számítani azokat a nagyobb haszonbérletket is, akik nem nagygazdai vállalként bérelnék a kisbirtok méreteinél nagyobb gazdaságokat, de nem is gazdai rangon aluli kisbérlet, hanem egy kis saját gazdaságnak megfelelő bérletet bírnak, vagy törpebirtokukat bérlettel egészítik ki önálló gazdasággá.* Ha a 10–50 holdas birtokosokat és bérletket számítjuk ebbe a rétegbe, akkor 270 ezer keresőt és eltartottjaikkal együtt 720 ezer főt jelentenek. Ez azonban még mindig vékony réteg a társadalom egészében, a keresőknek 9 százaléka, és az összes népességnek alig több mint 8%-a.

Ennek a parasztrétegnek a birtoka a leghagyományosabban paraszti gazdaság. A birtok nem olyan nagy, hogy mint tőke kimozdítaná a termelést hagyományos menetéből és szervezetéből, viszont nem is olyan kicsiny, hogy szükségképpen szorítaná a gazdát eredményesebb piaci termelésre. A legtöbb kiskgazdabirtok öröklött föld, tehát tulajdonviszonyai mindig szövevényesek. A családtagok külön birtoka, az öregek haszonélvezeti joga, s az ebben a parasztrétegben legnagyobb jelentőségű családi viszonyok mindig bizonytalanná és nehézkesé teszik a gazdaság vezetését. A termelés technikája már csak ezért is a legtöbbször hagyományosan paraszti. Táji hagyományossággal termelnek, tehát valamit mindig a piacra is, azonban ezt nem céltudatos és racionális haszonra töréssel, hanem inkább erőfeszítéssel teszik. A család fogyasztása ebben a birtokkeretben a legnagyobb fölvevője a saját termelésnek, tehát ez is akadályozza a specializált és céltudatosan piacra alapított árutermelés kialakulását.

E gazdaságok nagyobbik fele *falurendszerű*, tehát a falusi gazdasági udvarból munkálják a határban szétszórt földeket. Ez mérhetetlen sok ki- és hazajárással, termény- és trágyaszállítással jár, tehát szükségszerűen hiányos a munka kihasználása és produktivitása. Sikeresek ebből a szempontból az alföldi tanyás gazdaságok. Itt éppen az önálló és idegen munkát igénylő kiskgazdaságokban fejlődött ki a tanya-

rendszernek egy igen szerencsés formája, a kispapzatanya. A munkaképes korban levők mind állandóan kinn laknak a tanyán, az öregek viszont benn a városban vagy a nagyfaluban. Tehát a gazdaság teljesen kinn van a tanyán, s ugyanitt van a család munkaereje, viszont a belterületi házban van a család otthona. Ez a rendszer egyrészt városias környezetben való benne élést, másrészt a nagyobb piaccal való közvetlen kapcsolatot biztosítja. Éppen ezért van az, hogy ezekben az alföldi kispapzatásokban igen sok helyt egy-egy speciális kultúra fejlődött ki, s ez a kultúra a kispapzák körében is elterjedt. A baromfitenyésztés pedig elsősorban ezeknek a tanyai kispapzatásoknak az üzemága.

A kispapza egész családjával együtt igen sokat dolgozik. Egyrészt kispapzári gazdasági helyzete, másrészt paraszthagyományai szorítják erre. Abból a közvetlen szükségből is erőltetnie kell magát a munkában, hogy megélhessen, de ebben a gazdasági keretben a paraszt[i] munkahagyomány is érvényben maradt. És miután minden kispapzának polgári törekvései vannak, akár a több föld, akár a könnyebb, polgáriasabb élet irányába, többet kell dolgoznia, mint amennyit a hagyományos létfenntartási keret megkívánna. Csak ott törik meg ez a munkás magatartás, ahol az erősen polgárosodott környezet erősebben hatása alá vonta a kispapzai életet. Különösen az alföldi városokban, de észrevehetően a polgárosodottabb falvakban is, a nők, kivált a fiatalabbak, akik azelőtt rendkívül sokat, ha lehet, még többet dolgoztak, mint a férfiak, most már nagyon sok esetben kivonják magukat a mezei munkából. *Tehát faluhelyen nem járnak ki a mezőre, ami régente kötelező volt, tanyás városokban pedig keveset vannak kinn a tanyán, ami szintén azt jelenti, hogy kivonják magukat a mezei munkából.*

E nagyjából egyező gazdasági helyzetben a paraszttállapotnak olyan sokféle változatát képviseli a kispapdaparasztság, mint maga az egész parasztság. A még paraszt[i] vidékeken nemcsak a munkás magatartás, hanem az egész élet hagyományos paraszti formákban zajlik. Tehát parasztkonvenciók határozzák meg az egész életberendezést, a gyermek nevelését, a családi életet, szórakozásaikat, s egész kultúrájukat. Nem egyéni érdekek és törekvések mentén alakul tehát ilyen parasztközösségekben az élet, hanem a tipikus parasztformákba illeszkedik bele mindenki. Ezekből eltérni annyi, mint szembehelyezkedni a közítélettel, és vállalni annak ezer formában megnyilvánuló rosszsallását. Éppen ezért ilyen helyeken csak nagyon erős egyéniségek merik még megtörni a paraszttörvényeket s érdekeik és vágyaik szerint alakítani életüket.

A másik pólus *az erőteljesen polgárosodott falvaknak, kivált pedig az agrár- városoknak a kispapzái.* Itt a nagyapzák is polgárokká szabadultak, a kispapzák tehát akár azok követésében, akár a maguk külön kényszerénél és igényénél fogva szintén szabadulni igyekeznek a paraszthagyományoktól. Az ilyen kispapzák számára már a munkaerőcsés is megváltozik, tehát mihelyt módjuk nyílik rá, hogy kevesebbet dolgozzanak, vagy kivonják magukat egyes családtagnak a munkából, nyomban megteszik, és ezért már nem ítéli el őket a környezet. Ugyanígy gyökeresen megváltozott életberendezésük és egész kultúrájuk. Lakásuk, ruházatuk nem paraszti, gyermeküket nem paraszt módon, hanem iskoláztatva, kényeztet-

ve, s nagyon sokszor nem is mezőgazdasági pályára nevelik. Általános [az] ilyen kiskgazdák között az is, hogy lányaik, akiket kevésbé iskoláztatnak, de inkább kényeztetnek, nem akarnak kiskgazdához, „paraszthoz” menni férjhez, hanem iparost, nyugdíjas állását kívánnak maguknak, s ezt nemritkán sikerül is elérniük.

A két szélső pólus azonban ebben a tiszta formában, ha nem is kivétel, de nem is jellemző eset. Tiszta alakban még paraszti kiskgazda csak egyes nagyon elszigetelt és elmaradott faluban van, viszont már nem paraszti kiskgazda csak néhány élen járó alföldi városban. Ennek a rétegnek a legnagyobb tömege átmenet e két típus között. Tehát érvényesek még a paraszti hagyományok, s ugyanakkor igen nagy mértékben föl is szabadult már az élet ezek kötöttségéből, s az erők és érdekek szerint alakul polgári mintára. Éppen ezért nagy tömegében ellentétes és kiegyenlítően társadalmi formák elegyét képviseli a kiskgazdaparasztság, s emiatt [a] tárgyilagos szemlélet számára éppen nem vonzó embertípust testesít meg.

Két kultúrának, két társadalomnak az ellentétes formái ütköznek össze élete fölött, tehát sem egyiknek, sem másiknak az emberi értelme nem teljesül már, hanem az egyiknek szükségből, a másiknak igényből engednek. *Egyetlenegy formája nincsen ennek az életnek, amely a lét valóságos viszonyaihoz lenne szabva, s ehhez képest teljesen és zavartalanul ki tudná tölteni.* A paraszti életberendezéseket és társadalmi formákat szorítóknak és kényelmetleneknek, ridegnek és elmaradottnak érzik, tehát csak kelleni és szükségből élnek benne, viszont a polgári életet már mintául is torz formában kapják, még kevésbé tudják alkalmazni, tehát abban is félszegen és avatatlanul mozognak. Annyira kiegyenlítően elegyednek ennek a két szerkezetiségnek a törvényei, hogy tökéletesen barbár és formátlan küszködés ez az élet, nem pedig kultúrellet, akár paraszti, akár polgári értelemben. Alig van olyan lakás ebben a kiskgazda világban, amelyben emberségesen és nyugalommal vagy jóérzéssel lehetne élni. A parasztháznak munkára alkalmas belsőségei voltak, volt egy sarka, ahol jóízzel lehetett üldögni ünnep vagy téli pihenés alkalmával, alkalmasan lehetett étkezni, volt egy kemencéje, ahol a téli bennszorultságban melegedni lehetett, s a padkáján kedvre elnyújtózni és jóízűn pihenni. A maga világában a polgári lakás is ki tudja elégíteni mindezeket az igényeket, sőt a kényelem oldalán még sokkal rafináltabb alkalmi is vannak. Úgy azonban, ahogy a falusi kiskgazdaházak félig-meddig polgáriak, félig meddig még parasztpületek, az égvilágon semmire sem jók végeredményben. Nincs egy asztal, ahol zavartalanul lehetne étkezni, nincs egy sarka, ahol nyugodtan le lehetne ülni, nincs fűtőalkalmatossága, ahol hibátlanul lehetne melegedni, viszont van egy szörny konyhája, ahol az asszonyok minden munkája látható eredmény nélkül fölemésztydik, és ahol az egész családnak az élete nagyon jellemző formátlanságban és időtlen átmenetiségben lezajlik.

Éppen így vannak azonban nemcsak a lakással, hanem a ruházattal, a gyermek nevelésével és a családi élettel, a szellemi élettről nem is beszélve. Ám mindez indokolt és érthető. *A gazdasági-társadalmi helyzet, amelyben a kiskgazda él, a polgári osztályhelyzet és a paraszti hagyományok ellentéte közt folyik, és sem arra nincs elég konzerváló erő, hogy a paraszti formákat épségben megtartsa, tehát egy primitívebb, de rendezett, kifinomált és kulturált életet őrizzen meg, sem a polgári erők nem elég döntőek arra, hogy*

mindenestül fölszabadítsák a hagyományok nyűgéből az életet. Emiatt kibékíthetetlen ellentétben van ennek az életnek mindkét lehetséges ideálja, a polgári is meg a paraszti is, nem csak egymással, hanem a valóságos étellel is. A paraszti életideál, a rendezett és biztos gazdai élet lehetetlen már, mert a piacra kell termelni és nagy részben a piacról kell élni, s ugyanakkor ténylegesen mást kívánnak az élettől, mint amit ezek a keretek nyújtani tudnak. A polgári eszmény pedig képtelenség ennek az életnek a használatára, egyrészt, mert tiszta és teljes alakjában nem is jutnak a közéletbe, másrészt pedig ahhoz sem gazdasági erejük, sem mesterségük nem alkalmas. Tehát a paraszti hagyományok korszerűtlenek, a polgári élet pedig helyzetszerűtlen. Paraszti módon nem lehet élniök, mert [az] ellenkezik osztályhelyzetük és a körülvevő világ természetével, polgári mintára pedig nem lehet élniök, mert ez ellenkezik foglalkozásuk e korszakban adott társadalmi természetével.

Úgy élnek, ahogy az ellentétes erők megszabják, tehát torzul, kulturálatlanul, és végeredményben kínlódva. Ezért mindegyre szaporodnak köztük azok, akik menekülnek ettől a sorstól. Mind több, aki városba menekül és akár ipari, akár kereskedői munkával, legfőképpen pedig nyugdíjas állással cseréli föl kiscgazdai életét, a gyermekeket pedig tömegesen adják más pályára, ugyanígy lányaik tömegesen mennek férjhez nem földművelőkhöz. Ennek a társadalmi sorsnak az értékére jellemző, hogy mivel cserélik föl. A legalárendeltebb tisztviselői állás már nemcsak egyenértékű a kiscgazdai étellel, hanem olyan magasan áll fölötte, hogy ilyennel minden körülmények között érdemes fölcserélni. Míg a kistelkű jobbágy sem szívesen cserélte föl annak idején életét a katonáéval, pandúréval, kisebb iparoséval vagy alacsonyabb rendű alkalmazottéval, addig ma a kiscgazdák számára mindezek a pályák már érdemesek a cserére. *Csendőrnek, rendőrnek, postásnak, vasutasnak lenni altiszti fokon, nagyon kevés kivétellel, minden kiscgazda előtt kívánatos pálya.*

A menekülésnek mélyebben járó útja a születések korlátozása. Általában véve nem más jelenség ennek a parasztrétegnek a születésszabályozása, mint a polgári társadalomé: *korlátozni a gyermekek számát, hogy jobb sorsot tudjanak biztosítani számukra a szülők.* Ez a jelenség az adott helyzetnek a következménye, tehát aki jobb helyzetbe kerül, nyomban több gyermeket is mer a világra hozni. Széltéरे megállapítható, hogy más társadalmi helyzetbe emelkedett kiscgazdák nagyszámú gyermeket nevelnek föl. Az ismert egykés vidékeken azonban nem ilyen átmeneti és közvetlen szükség szülte jelenség a születések elmaradása, hanem egy rendszer, egy tárgyiasult társadalmi törvény, amellyel intézményesen védekezik a kiscgazdaparasztság ennek az életnek a folytatása, vagy éppen kiterjedése ellen.

5. A kisparasztság

A kisparasztság – szemben a középső és felső parasztrétegekkel – már olyan széles alsó réteg, amely hasonló tömeget képvisel a magyar társadalomban, mint a földtelen parasztság. A 10 holdon aluli birtokosok, bérlők, parasztkertészek és részes termelők összesen 850 ezer keresőt és eltartottjaikkal együtt 1 900 000 főt jelentenek – szintén 1930-ban a trianoni területen –, tehát az összes népességnek több mint 21%-át.

Ez a kisparaszt tömeg termelőhelyzete szerint lényegében véve kispolgárság. Önálló vállalkozók, akik saját vagy idegen földön vállalkozó árutermelést folytatnak, s létük teljes mértékben a piactól függ. Mégis parasztság ez a réteg, még kötöttebben, mint a nagyobb gazdák. Tehát kispolgári termelőhelyzetükben is paraszti társadalomszerkezetben élnek, s mind termelőmunkájuk, mind egyéb foglalatosságuk nagyobb arányban igazodik a paraszti hagyományokhoz, mint a polgári társadalom mintáihoz. Létüknek ez az ellentétes meghatározottsága ilyenformán még válságosabb feszültséget jelent, mint amilyenben a gazdák élnek.

A törpebirtokosok és kishaszonbérlok nagyjában egyértelmű gazdasági egzisztenciát képviselnek. Mindkettő másnak is dolgozó önálló paraszt. A kisbérlo teljesen önálló gazda, és minden munkáját a saját gazdaságában hasznosítja, sőt idegen munkaerőt is foglalkoztat, azonban termésének igen tekintélyes részét – körülbelül a felét – másnak, a föld birtokosának produkálja, a törpebirtokos pedig a saját gazdasága után a legtöbb esetben nem tud megélni, tehát kénytelen idegen gazdaságban is vállalni munkát.

Mindkét fajta gazdasági helyzet majdnem pontosan megfelel a jobbágyparaszti termelő helyzetnek. A haszonbérlo olyan, mint az úrbéres jobbágyparaszti termelő, de terméséből résszel tartozik a föld tulajdonosának, a törpebirtokos pedig olyan, mint a kistelkes jobbágyparaszti termelő: saját telke mellett kénytelen mások önálló gazdaságában akár kézi, akár igaerővel munkát vállalni. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet anyagi támasztéka a paraszti társadalomnak, tehát tárgyi oka a hagyományokhoz való ragaszkodásnak. Ebben a helyzetben bizonyosan a paraszttörvények szerint lehet legjobban élni, hiszen az ilyen termelőhelyzetnek a túrhető és emberi elviselésére formálódott ki a rendi társadalom üzemében a paraszttársadalom intézményei. Ugyanekkor azonban ez a lét a kapitalizmus világában folyik, tehát a piaci viszonyokhoz is kötve van. A termelés nem elég, ha paraszti, komoly árutömeget kell előállítani, hogy a haszonbérlo ki tudja fizetni a bérlo, s a munkapiacra kialakult bérért kell dolgozni, hogy a saját termelés mellett keresni is tudjon a törpebirtokos. Ebből az ellentétből éppen olyan válságos feszültség származik, mint a gazdaparasztság felemás helyzetéből. Paraszt[i] munkaerkölcs és parasztosan szűkös fogyasztás és kapitalizmusbeli termelőtevékenység s polgári egyéni törekvések tevődnek össze ebben a sorsban. Helyzete válogatja, hogy milyen konkrét társadalmi formában alakul az ekképpen meghatározott lét.

Néhány változata ennek a társadalmi sorsnak: *a vállalkozó törpebirtokos, a pusztai kisparaszt, az önálló kishaszonbérlo és a részes haszonbérlo.*

A vállalkozó törpebirtokos a polgárosodottabb vidékek kisparasztja. A mozgalmasabb, haladottabb falu vagy mezőváros légkörében, a paraszti termelés mértéke szerint önálló gazdaság alakítására alkalmatlan, néhány hold, vagy éppen csak egy hold birtokán önálló agrár-vállalkozást épít ki. Tehát belterjes üzemet létesít, és teljesen a piaci termelés elvei szerint abban igyekszik munkáját fölhasználni. Tehát tehenet tart, baromfit tenyészt, fuvarozik, a kertet úgy műveli, hogy abból a piacra is jusson, szóval az összes elképzelhető belterjes termelési módot fölhasználja arra, hogy ne kelljen bér munkára szorulnia.

Ez a létforma eleve polgárosodottabb környezetnek és polgári törekvésnek a műve, azonban képtelenség lenne ilyen egy egész életen át kapitalizmusbeli munkakészséggel folytatni. Csak azért lehetséges ilyen vállalkozás, mert ez a törpebirtokos paraszttörvények szerint él. *Tehát nem csinál mást, mint végtelen odaadással és beleéléssel dolgozik minden idejében, paraszti mértékek szerint fogyaszt, és mást nem is csinál egész életében, legfőljebb olykor ha megáll félig-meddig pihenni.* Miután ez az élet összes külső föltételeiben kapitalista meghatározottságú, viszont összes belső tényezőiben paraszti, egyformán tekint a paraszti és a polgári lehetőségek felé. Tehát több földet és nagyobb gazdaságot szeretne, s ha nagy szerencsével hozzájut ilyenhez, abból életképes üzemet is formál, vagy szakmunkát, állást, szóval kispolgári pályát kíván, s szívesen föl is cseréli ilyenrel küszködését, ha alkalma nyílik rá.

Más változata az önálló törpebirtokosnak a *pusztai-tanyai kisparaszt*. Tanya-rendszerű vidékeken, szóval általában véve az Alföldön, kétféleképpen keletkeztek ilyen egzisztenciák. Vagy annyira eloszlott a családi birtok, hogy csak pár hold maradt meg egy kézben, vagy a pusztai parcellázások során szerzett egy kis tanyai telket a tehetősebb zsellér vagy az örökölt földjéből kikopott gazda.

Minden ilyen törpebirtokos tanyai baromfit nevel, amennyit csak tud, tehenet tart, és termékeit minden hetipiac alkalmával viszi a város piacára, szóval a kinnlakás összes gazdasági előnyeit kihasználva igyekszik fönntartani önálló létét. Itt is természetesen csak akkor tud megmaradni önállóknak, ha paraszt módra él és dolgozik, erre azonban a gazdasági szükségén túl még a tanyai élet is szorítja, tehát több sikerrel tudja végigvinni ezt az életet, mint a faluban vagy a városban bennlakó. Összes kispolgári és gazdai vágyai abban testesülnek meg, hogy öregségére házat szerezzen a belterületen, s oda költözhessen haza.

A másik tanyai kisparaszti pálya már küzdelmesebb és mindig sötétebb végű. A belterületről távol eső pusztákon, rendszerint igen mostoha földön, azok vettek tanyai telket, akik ezért belterületi házukat vagy kis veteményföldjüket adták el, vagy éppen a munkási életben megtakarított kis tőkéjüket áldozták föl abban a reményben, hogy a tágabb keretben és az önálló életben gazdaként tudnak majd élni. A helyzet, amibe kerültek, valóban biztosítja a gazdálkodás igen sok előnyét. Rajta élve a termőföldön megszabadulnak a ki-be járás rengeteg fáradozásától, jobban kihasználhatják a munkaerőt, nagyobb gondossággal termelhetnek stb. Mind dolgoznak is avval a paraszti odaadással, amivel semmi más paraszt sem, fogyasztásukat a legvégső mértékre leszorítják, tehát egész életükben annyira parasztok, amennyire csak lehetséges. Mégis nagyon kevés van köztük, aki meg tud erősödni. Mindez azért, mert tanyájuk tökéletesen kiesik a világból, a piachoz végtelenül messze van, a homokos vagy a szikes föld minden mostoha esztendőben a magot is alig adja vissza, tehát önálló gazda és birtokos létére minden külső föltétele hiányzik ahhoz, hogy küszködése eredménnyel járjon. Jó részben ilyen kínlódo pusztai kisparaszt a Duna–Tisza közti tanyaközségek népe. Már sokkal jobban boldogul a tiszántúli tanyaközségek kisparasztsága. Itt jobb a föld, kissé közelebb vannak a piacok, s ez már elég ahhoz, hogy a tenger paraszti munka függetlenebb és könnyebb gazdai létet nyújtson a pusztaiaknak.

A haszonbérlet újabb létformája a magyar parasztságnak. A föld haszonbérbe adása – már a parasztbirtoké – tisztára kapitalista jelenség. Az alföldi városok gazdabirtokainak a nagyobbik fele ma már haszonbérleti kezelésben van, míg a falvakban, az ország legpolgárosodottabb részein is kisebb a bérletek aránya. Az Alföldön a tanyarendszer teszi lehetővé a bérbeadást azáltal, hogy a birtok egy tagban van, hogy tanya van rajta, miáltal a bérlő egyben lakáshoz is jut. Bármennyire is kapitalista jelenség a haszonbérbeadás a bérbeadó oldaláról, a bérlőnek távolról sem tiszta vállalkozási üzlet. A két háború közti korszakban valóságos úrbéres kötelesek alakultak ki a haszonbérlettel kapcsolatban, miáltal a bérlő szinte úrbéres jobbágyi helyzetbe került a gazdával szemben. S hogy ezeknek a terhes „úrbéres” kötelezettségeknek megfelelhessen, kénytelen a leghaszonratörőbb, tehát végeredményben legkapitalistább termelést folytatni. Mindig újabb termelési ágakkal kell kísérleteznie a piac konjunktúrái szerint, ha munkást tart, azt a legteljesebben ki kell használnia, szóval teljesen profittermelést kell folytatnia. Ugyanakkor azonban maga a bérlő és a családja csak a legparasztibb magatartással élhet ilyen körülmények között, mert ha nem szüntelen paraszti odaadással dolgozik, vagy ha a parasztit meghaladó mértékben fogyaszt, akkor biztosan belebukik a bérletbe.

Növeli ennek a bérlői helyzetnek az ellentmondásait és a zavarait az a teljesen osztályharc jellegű szembenállás is, ami a bérlők és bérbeadók között kialakult. Úgy is szembenállanak a bérlők a gazdákkal, mint egy kapitalista termelőviszonyban alulmaradt és sokban kizsákmányolt gyöngébbik fél, és úgy is, mint dolgozó paraszt a henye uraskodó gazdával.

Nem ilyen megnehezült és tömeges sors a haszonbérlőké a falvakban, még ott sem, ahol aránylag elterjedt, és a társadalom előrehaladottan polgárosodott. *A falusi bérletek sehol sem tömeges önálló gazdaságok, és ezek a bérlők sehol sem képeznek egy népes osztályt.* A bérlet kiegészítője a saját törpebirtoknak, s így inkább csak kiegészíti a kisgazdai élet anyagi föltételeit.

Az önálló bérlő minden gazdasági nehézségei ellenére is önálló paraszt, aki mind gazdasági létében, mind társadalmi formáiban maga alakítja a sorsát. Van azonban a bérlőknek egy alacsonyabb kategóriája, amely csak félig-meddig önálló. A feles, harmados és egyéb részes bérlők ezek, akik végeredményben bérleti viszonyban állnak a föld birtokosával, azonban a haszonbér nem meghatározott összeg, hanem a termésnek bizonyos hányada. Ez a viszony még inkább úrbéres helyzetet teremt a gazdával szemben. Ennek megfelelően kevesebb önállóságot jelent a bérlőnek, mint a haszonbérlet, egészen odáig, hogy a bérlő sokszor már nem is önálló gazda végeredményben, hanem munkás alkalmazott.

A magyar kerti termelés számottevő részét nem parasztságunk folytatja. A legfinomabb zöldségféléket, a piacra kerülő virág legnagyobb részét *kereskedelmi kertészek termelik*, akik semmi vonatkozásba nem hozhatók a parasztsággal. Konyhakerti termékeink igen tekintélyes részét pedig bolgárkertészek állítják elő, akik ugyan parasztok jobbra, s kultúrájuk is népi kultúra, azonban szintén nem tartoznak a magyar parasztság soraiba. Végül szőlő- és gyümölcsstermelésünkben pedig a kapitalista vállalkozásszerű nagy telepek töltenek be jelentős szerepet.

Mindamellett figyelemre méltó parasztságunk kertkultúrája is. Azonban a paraszti kertészkedést majdnem teljesen a kisparasztság fejlesztette ki. Parasztagzadák csak egészen kivételesen alakult[ak] kertészkedő termelővé.

Az országban csak a Duna menti zöldségtermelést és néhány erdélyi falunak a kertészkedését fejlesztették ki a parasztagzadák, azonban ezt sem maguk a gazdák, hanem mindenütt asszonyaik. Ezek a zöldségkultúrák mind az asszonyi házikerti termelésből fejlődtek ki, s amikor már a szántóföldre is kiterjedtek, akkor is az asszonyok tartják a kezükben.

Nagyobb kertkultúrákat mindenütt vagy a zsellérek, vagy a legkisebb birtokú gazdák fejlesztettek ki. A szegedi paprikatermelés, a gyöngyösi gyümölcs-zöldségkultúra, a szőregi virágkertészet, a kecskeméti, nagykőrösi száraz zöldségtermesztés, a jánoshalmi gyümölcskultúra törpebirtokosoknak a műve. Olyan kisföldű parasztok fejlesztették ki ezeknek a termékeknek a termesztését, akik a szorgos és földközeli parasztmunkában amúgy is benne voltak, s kis földjük készítette őket arra, hogy nagyobb piaci eredményt hozó termelési ágakkal is foglalkozzanak. A makói hagymatermelést, a kecskeméti-nagykőrösi öntöző zöldségességet, a csányi dinnyekultúrát olyan zsellérek fejlesztették ki, akiknek éppen csak kis veteményföldjük volt, vagy teljesen a más földjén dolgoztak.

Mindezek a kerti kultúrák sajátos termelési mesterségek. Mindegyiket kapitalista lehetőségek és szükségletek nevelték föl, s mégis mindegyik parasztkultúra. Tehát a megfelelő piaci-forgalmi helyzetben parasztok alakították ki a termelés mesterségét, teljesen a paraszti termelőmód alakulásának a törvényei szerint. A termelés üzeme és technikája nem egyszeri megtanulásnak és racionális számításnak az eredménye, hanem lassú alakulásnak és képződésnek a következménye, amelynek minden közbeeső eredménye hagyományképp szállt nemzedékről nemzedékre. *A paraszti termelés közönséges teljesítményeitől abban térnek el ezek a kerti kultúrák, hogy eleven piaci szükséglet és gazdasági nyomás szorította állandóan a termelést nagyobb és nagyobb eredményekre, tehát magasabbra tudott fejlődni, mint az olyan paraszti mesterségek, amelyek csak magának a paraszti életnek a használatára szolgáltak.* Végig teljesen paraszt[i] fejlődésmenet alakította a csányi dinnye, a makói hagyma és a szegedi paprika kultúráját, mégis mindezek nemcsak figyelemre méltó, hanem a legnagyobb piacokon is elismert márkái a termelésnek. Kevésbé volt önálló paraszti teljesítmény a gyümölcs és a szőlő kultúrája. Ezekkel a nevezetes növényekkel már régtől fogva szélesebb kör foglalkozik, mint a parasztság, tehát termelésükben iparszerűen fejlesztett szaktudás és nemesítői szakértelem is közrejátszott.

A paraszt eredetű kultúrák ma alig kapnak fejlesztő hatást a kertészet magasabb tudományától, mégis mindegyik a szakértelemnek, az elmélyült mesterségbeli tudásnak és a kalkulálási biztonságának olyan színvonalát képviseli, amelyet semmilyen más paraszti termelésben nem találhatunk meg. Parasztkok kezén odáig fejlődött ez a termelési kultúra, hogy ma már alig lehet megkülönböztetni a nem paraszti termelési tudománytól. Hiányzik ugyan belőle a teljes öntudatosság és racionalitás, azonban ezzel szemben a növényekkel, földdel és a szerszámokkal való közeli és bensőséges foglalkozásban olyan fogásokat is

produkált, amilye[neke]t a kertészet magaskultúrája éppen racionalitásánál és elvontságánál fogva nem képes létrehozni.

A parasztkertészeknek tehát paraszti a mesterségbeli tudománya, egyéb azonban már nem is igen van rajtuk paraszt. Már munkamódjuk sem paraszti. Tudnak méretetlenül sokat dolgozni, minden parasztnál többet, azonban tudnak kilépni is a munka kötöttségéből, ha nem szorítja őket a szükség. Gazdasági létük is vállalkozás, tehát ilyen öntudattal fogják föl és ennek megfelelően folytatnak célratörő piaci termelést. Kaphatók minden újításra, amit a piac megkíván, tehát újabb és újabb termelési ágakkal és fogásokkal kísérleteznek, noha mindezt a parasztkultúra nehézkesebb és lassabban haladó módján teszik, s aki közülök tőkében megerősödött, egészen nagyvállalati méretű termelésre is sikerrel vállalkozik. Fogyasztásukban sem parasztok. Ha jól megy a termelés, illetve egész pontosan: az üzlet, akkor szükségüket bőségesen ellátják, és tőkét gyűjtenek, nem földet, akkor sem, ha földet vesznek, mert ha rosszul megy a termelés, fölélik a tőkét az újragyűjtés reményében. Aki egyszer ezek közül tönkremegy, az nem esik úgy el, mint a parasztgazda, aki kiesvén földje biztonságából, úgy kínlódik, mint a partra vetett hal.

E vállalkozó elvű, de paraszt mesterségű termelés révén nagyon sokan föl is emelkednek birtokosi, polgári helyzetbe, ez azonban nem azt jelenti számukra, hogy parasztgazdákká válnak, hanem azt, hogy polgárgazdákká. Tehát akkor vállalkoznak, vagy tőkeként használják más formában a földjüket, és mindenképpen polgármódra élnek. *A polgári fölemelkedésnek ez a látható útja avval az eredménnyel jár, hogy azok is, akiknek nem megy ilyen szerencsésen a soruk, ezeket a példákat tartják szem előtt, s egész magatartásukban a polgári példák felé fordulnak.* Éppen ezért gyakran le is nézik azokat a parasztgazdákat, akik polgári osztályhelyzetük ellenére is parasztként élnek, és nem kívánnak általuk sem különösebben becsültetni. Az is segíti polgárosodásukat, hogy sokkal többet vannak a piacon és forognak a világban, mint a birtokos parasztok.

Nem is szaporodik már paraszt módon ez a réteg, viszont születésszabályozása semmiképpen nem parasztegyke. Szükségben, az igényesebb élet vágyából csak egy-két gyermekük van, de ez nem olyan törvény, hogy ettől annak, aki tehetősebb vagy bátrabb, több gyereke is ne lehetne. *Nagyon jellemző ennek a társadalmi formának az értékére, hogy menekülésszerűen nagyon kevesen hagyják el ezt a sorsot.* Egyszerű és tiszta polgári számításból térnek át más pályára, nevelik más foglalkozásra a gyermeküket, azonban nem akármilyenre. Körülbelül a megbecsültebb iparosnak a társadalmi rangján állnak, tehát csak ilyennel, vagy ezen felül hajlandók sorsot cserélni.

6. A földmunkásság

A parasztság lényegében és történeti kialakulása szerint a munkás osztályhelyzetnek az állandósítása, és aprólékosan kidolgozott társadalmi intézményekben és formákban való megkötése. Mégis a kapitalista társadalomban a munkás osztályhelyzet és a paraszti társadalmi állapot éppen olyan ellentétet jelentenek,

mint a gazdák kispolgári termelő helyzete és parasztságuk. A földtelen parasztnak éppen úgy munkásnak kellene lenni a kapitalista társadalom törvényei szerint, mint ahogy a birtokos parasztnak kispolgárnak. És mivel a társadalomszerkezet konzerválódása miatt nem az, ez teszi feszültté társadalmi helyzetét azon felül is, hogy munkás osztályhelyzetében magában véve is éppen elég oldatlanság feszül. *A feudalizmus nem csak ránevelte az állandó munkás életre a parasztságot, hanem ugyanakkor valamelyes védelmet és biztonságot is nyújtott számára.* A faluközösség társadalmi üzeme nemcsak arra szorította a zsellért, hogy dolgozzon a földesúr-nak és a telkes gazdáknak, hanem ugyanakkor haszonvételi jogot is biztosított a község erdejében, legelőjén, és gondoskodott arról, hogy valamilyen biztosítása legyen az életének öregségében is. Ezzel szemben a kapitalista társadalom fölhasználja a földtelen parasztság paraszti munkakészségét, azonban a másik oldalon, természetének megfelelően, nem tud olyan kötelezettségről, amely arra szorítaná, hogy a munkabéren felül biztonságot és védelmet is nyújtson a paraszt munkásnak. *Egyrészt emberségből, másrészt hagyománytiszteletből ma is vannak olyan gazdák, akik patriarchális kötelezettséget éreznek munkásaikkal szemben, azonban ez már csak külön jóindulat, s a társadalom érvényes szabályai ezt nem teszik kötelességévé senkinek.* A munkás és a munkaadó a mezőgazdaságban is munkapiacra egyezkednek, s a munkaadót a bér megfizetésén kívül nem kötelezi semmi, ellenben a munkást köti paraszt munkaerőkölcsé, hogy munkás szerepében tökéletesen és odaadóan benne éljen. Ezen a helyzeten csak a legújabb évek állami bérmegállapítása és öregségi biztosítása változtattak, azonban ennek még nincs meg olyan fokú megvalósultsága, hogy ez tartós és valóságos biztonságot jelenthetne. Maga a földmunkásság nem szerveződött olyan erővé, hogy munkaviszonyát befolyásolni tudná a hatalmasabb munkaadókkal szemben.

A földtelen parasztság szám szerint legnagyobb része szabad munkáshelyzetben él, tehát nem szolgálatra szegődik, hanem alkalmanként vállal munkát. 680 ezer kereső és eltartottjaival együtt 1 300 000 fő ez a munkástömeg, az összes keresőknek 17%-a és az egész népességnek 15%-a. Egyúttal a mezőgazdasági munkásosztálynak a háromnegyed része. A mezőgazdasági munkavállalásnak két legelterjedtebb módja *a részes vállalkozás és a napszámmunka.* Napszámosok dolgoznak a speciálisabb termelési ágakban, míg a leghagyományosabb és legelterjedtebb termelési ágakban a részesmunka a szabály.

A részesek is bér munkások, azonban ennek a bér munkának hagyományos formái vannak, és a bér sem egy összegben megállapított illetmény, hanem terményrészesedés, tehát ez a parasztréteg többé-kevésbé önálló egzisztencia. Ezzel szemben a napszámmunka, már a termelés különlegességénél fogva is, a legkevésbé kötött munkaviszony, tehát a legkevésbé is áll a paraszti hagyományok ereje alatt. Mindamellet ez a két munkavállalási forma nem jelent külön-külön parasztréteget: *a napszámos és részes munkát rendszerint ugyanazok végzik időszakonként váltakozva.* Vannak azonban, akik teljesen a napszámos munkára specializálják magukat, ezek többnyire olyanok, akik szakmunkás jellegű munkásai egy-egy különleges termelési ágban, legtöbbször a kertészetnek. Az ilyenek már nem is vállalnak részes

munkát, jelölve annak, hogy a részesség olyan hagyományos munkavállalási forma, amely személyies viszonyt jelent, s ezt a szabad bér munkás már nem vállalja, mert általános tapasztalat, hogy az ilyen nem a munkás javára üt ki végeredményben.

A mezőgazdasági munkás általában kínáló helyzetben van a munkaadóval szemben, ezért mindinkább kénytelen vállalni a terheesebb munkafeltételeket, s ezek egészen a korszak végén bekövetkezett konjunktúráig egyre súlyosbodtak is. Ezzel szemben a paraszt neveltség folytán a földmunkásság általában odaadó munkakészségű réteg. Elkerülhetetlen következménye ennek az ellentétnek, hogy ebben a korszakban már egyre lazul a munkaerő, és az öntudatlanul és természetszerűen dolgozó parasztból számító munkás válik, aki igyekszik munkateljesítményét a munkabérhez arányítani, és nem érez többé általános elkötelezettséget a munkára. *Ezért a parasztmunkásokat is egyre „romlottabbaknak” tartják a gazdák.* Igényesek, a munkaidőt rövidítik, nem dolgoznak szívesen, és lépten-nyomon otthagyják az elvállalt munkát.

Mindez annál inkább érthető, mert éppen ez a munkásparaszt réteg az, amely a leginkább megváltozott környezetben él, más szóval legjobban benne él a polgári társadalom hatásainak a világában. Megváltozott igényekkel pedig nem tud már a régi paraszt módra dolgozni, hanem mindinkább proletárnak érzi a helyzetét, és ennek megfelelően igyekszik is élni és dolgozni.

De nemcsak a munkában, hanem egész életvitelében kilépett már a munkásparaszt a hagyományos kötöttségből. Igyekeznek jobban élni, s fogyasztásukban is gyakran igényesebbek a kisgazdáknál. Ebben a rétegben már a születések sem a régi arányúak. Kevesebb gyermek születik, annak ellenére, hogy a munkásgyermekek már igen hamar keresnek. *A munkásszülők gyermekkorlátozása tehát nem közvetlenül gazdasági oknak a következménye, hanem egy tudatos szembenállásnak, a parasztmunkási helyzettel való szembefordulásnak, szóval egy társadalmi ellenállásnak a következménye.* Nem olyan, mint a paraszategyke, nem kötelező hagyomány, hanem tudatos akció, tehát még tisztábban és még egyenesebben sztrájk, mint a parasztgazdák egykéje.

Elmaradt falvakban még nem tart itt a fejlődés. Ott, ha a munkaviszony már kapitalista elvű is, abban még paraszt módra dolgoznak, és ezen kívül is paraszttörvények szerint élnek. Tehát nem úgy, mint a polgári társadalom munkásai, hanem mintha egy rendi társadalomnak lennének a zsellérei. Ilyen helyeken a szaporodást sem korlátozza a proletári fölfogás, ezért ez a szegényparasztág produkálja a magyar népességszaporulat legnagyobb részét.

A paraszttársadalom zártabb rendjében és egyhangúbb termelési viszonyai között a szegényparasztoknak nincsen fölemelkedési lehetősége, tehát reménytelen számára az önálló életnek a vágya. Ezek vagy summásmunkára mennek, vagy máshová igyekeznek a falujokból, nagyon sokszor a városba. *Ezek a városba özönlők azok, akiket nem a város vonz magához, hanem a falu szorít ki magából.* Ezzel szemben a tanyás alföldi városokban, kivált a kerti termelést folytató helyeken, kiformalódott lépcsője van az emelkedésnek, és ezt éppen nem elhanyagolandó hányad meg is tudja futni.

Mindenekelőtt a munkabér általában magasabb, tehát nagyobb a lehetősége annak, hogy kezdő tőkét gyűjthessenek. Ha pedig már van néhány hónapra való

„tőke”, akkor nem kényszerül a földtelen paraszt sem állandóan idegen munkában dolgozni, hanem maga vállalkozhat. A vállalkozás lehetősége a kis veteményföld bérlete vagy a tanyai szabad kertészség. Az előbbi esetben kis földterületet bérel, s azon a vidék termelési irányának megfelelően kerti termelést folytat. Ha sikerül a termés és nem rossz a piac, akkor már annyi megmarad számára, hogy a következő évben nagyobb földet bérelhet. Ha pedig különösen jó a termés vagy piaci konjunktúrát fog ki, akkor már házat tud venni vagy még nagyobb földet bérelni, esetleg kis saját földet is szerezni. A szabad tanyásnál pedig az a helyzet, hogy bizonyos szolgáltatások fejében önállóan lakhat egy gazda tanyáján, s ott baromfit nevelhet és kerti termelést folytathat. Itt is sikerülhet úgy a termelés, hogy a következő évben még inkább önálló lehet, és vagy tanyát tud bérelni vagy kertet, s azt a belterületről munkálhatja. *A kerti termelést nem folytató vidéken annyival szűkebb a fölelemelkedés lépcsője, hogy elesik a kert, mint a kis vállalkozásban is eredményes termelési ág.*

Mindezek a járható fölelemelkedési utak nem olyan egyenesek és szélesek, hogy azon széles réteg fölelemelkedhessék. Azonban jó arra, hogy reális példáival ébren tudja tartani a fölelemelkedés reményét, tehát kiemeli a parasztmunkásságot a reménytelen proletárlét vagy a paraszti nyomottság világából. Mert ahol annyira hagyományosan kötött még a társadalom rendje, hogy nincsenek ilyen apró és megeléghető lépcsői sem a fölelemelkedésnek, ott csak két út áll a birtoktalan parasztság előtt: *vagy munkássá szabadul, ennek a létnek minden szabadságával és kiszolgáltatottságával, vagy sztrájkba keseredik.*

A parasztmunkás mindenek munkás, tehát általában a mezőgazdaság minden ágában dolgozik, de akármilyen ipari segédmunkára is vállalkozik. Szóval végeredményben nincsen szakmája. Szakszerűen egyetlen dolgot tud: teljes beleéléssel dolgozni, s egész létét a munkának rendelni alá. Tehát keveset fogyasztani, képtelenül kényelmetlenül élni, minden nehézséget, fáradságot és megpróbáltatást kibírni. Mindez a paraszt[i] állapotnak a következménye, és ez a kettő: a szakképzetlenség, illetve minden specializálódás hiánya és a paraszti társadalmi állapot kölcsönösen függenek egymástól. Ahol egyéb okból proletarizálódik a parasztmunkásság, ott igyekszik szakmunkássá is válni, és ahol szakmunkássá fejlődik a termelés helyi kultúrája folytán, ott mihamarabb parasztból munkássá válik.

A mezőgazdasági szakmunkásoknak két számottevő tömegű csoportja van a magyar társadalomban: a kubikosok és a kertmunkások. E két csoport együttvéve sem jelent nagy tömeget, ez azonban nem meglepő a magyar parasztság fejlődési fokán. Csak igazi polgári társadalomban válik tömegében szakmunkássá a földtelen földművelők rétege, nálunk, ahol a paraszthagyományok tartják még részben megkötve a mezőgazdasági munkásságot, ez a folyamat nem mehetett végbe. Akadálya ennek az is, hogy a gazdák termelése sem specializálódott annyira, hogy szakmunkást igényelnének.

A kubikosok az alföldi nagy agrárközségeknek a jellegzetes népe. Zsellérutódok, akiket egy kapitalista munkakonjunktúra, a vízszabályozások, út- és vasútépítések földmunkája emelt ki a parasztmunkási életből. Avval a határtalan munkabírással és igénytelenséggel, amely paraszthelyzetükben szinte vérükké vált, s nem utolsó-

sorban a testi munka ökonómiájában kifejlesztett kultúrájokkal, sikeresen vállalkoztak tömegesen a kínálkozó földmunkára, és ameddig a lehetőségek megengedték, ezen a pályán is maradtak. Munkájuk saját kultúrájú szakmává lett. Olyan ez, mint a parasztkertészek kertkultúrája. Paraszthagyományokból és paraszti módon fejlődött ki ez a képzettség, az állandó kemény próba alatt azonban versenyképes szakszerűség lett. A szakmunkává vált kubikosmunka aztán igazi munkásokká tette őket, és kiemelte paraszthagyományaikból. Közrejátszott ebben állandó utazásuk, s szabad és önálló életük is. Tehát minden környezeti ellenállás nélkül engedhettek osztályhelyzetük hatásának. Engedtek is, és a kubikosság kifejlett formájában már nem olyanok, mint a közönséges mezei munkában maradt osztályos társaik. Könnyebben élők annak ellenére, hogy az elképzelhető legnehezebb munkát végzik. Munkájuk szakszerűvé lett, tehát tárgyi föladat lett belőle, nem pedig élettartalom. Nevezetes példája ez annak, hogy a paraszttársadalmi üzemmenet is képes szakszerű kultúrát alakítani, ha erre valami nem paraszti szükség rászorítja. Amikor azonban már kialakult ez a kultúra mint szakszerűen folytatott foglalkozás, már ki is emeli a vele foglalkozót a paraszt[i] formák kötöttségéből. Tehát a kubikos már nem parasztként dolgozik. Amikor kell és lehet, annyit dolgozik, amennyit csak ember elbír, amikor pedig nincs munka, akkor él tétlenül, és mer egyszerűen a munkától megszabadulva létezni. Ezen az úton a kubikosok közül azok, akiknek nem sikerült kis vagyont összegyűjteni, nehezen illeszkednek vissza a paraszti világba és a szakszerűség nélkül való parasztmunkási életbe, ha a kubikosság már nem folytatható. Vagy mint munkanélküli kubikosok tengetik az életüket, munkára várakozván, vagy valamilyen szakmunkára, ipari segédmunkára adják a fejüket.

A kertmunkások a kertészkedő vidékek mezei munkásai. Vidékük táji különkultúrája kifejlesztette a munkában is a különlegeset, a szakmunkát, s ez egyúttal [a] munkaviszonyt is szabadabbá tette. Ezek napszámosok általában, kivéve a részes szőlőkapásokat. Tehát a munkapiac szabja meg az életüket, és egy szezonban akárhány gazdánál vállalnak munkát, mert személyi kötöttségek már nem érvényesek rájuk. De még akkor is, ha egy szezont egy kertben dolgoznak végig, mindig szigorúan munkások maradnak, akik elvégzik a munkát és megkapják a bért, s azután mennek a saját útjaikon.

A saját útjaik pedig éppen nem parasztiak már. Munkások, s ez azt jelenti, hogy proletárként kapcsolódnak a polgári társadalomba. Nem kevesen vannak köztük, akik öntudatosak és felismerik helyzetük természetét, és megtalálják a közösséget az ipari munkássággal. Annál is inkább, mert nagy részük ipari, kereskedelmi üzemekben is dolgozik a kerti termékek csomagoló, szállító és földolgozó telepein. A kerti szakmunkásnak az ideáljai is a polgári társadalomból valók. Vagy vállalkozó kertész, vagy ipari egzisztencia kíván és igyekszik lenni. Gyermekait éppen ezért minden paraszthagyománytól szabadulva küldi olyan pályára, amilyenre tehetsége vagy módja van, s ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy sokszor más pályára.

Az ellenkező véglete a földmunkási létnek a summásoké. Míg az agrárszakmunkások a földtelen parasztságnak a polgári társadalom felé közvetítő alakulá-

sa, addig a summások az uradalmi cselédek felé hajló ágát képviselik. A summás félig uradalmi cseléd, félig falusi szegényparaszt. Fele életét – tavasztól őszig – uradalmi pusztákon éli le, másik felét falusi otthonában.

Ez a két haza pedig lényegesen eltérő életkeret. Az uradalom erősen „feudális” világ, faluja ellenben bomló faluközösség. A majorban alig éri külső hatás, és állandóan a gazdatisztek és munkafelügyelők ellenőrzése alatt áll, a faluban ellenben a hasonlókkal való állandó érintkezésben egy külső hatásnak kitett társadalomban él. A következmény az, hogy élete két ellentétes világnak a sarkai között váltakozik.

A summás lényegében bér munkás, bár ennek a munkaviszonynak a formái hagyományosan kötöttek. Tehát bére nem tiszta pénz bér, hanem terményrész, konvenció, vagy meghatározott mennyiségű termény és végül pénz. A munka mértéke sem egyszerűen idő vagy szakmány, hanem vegyesen, ahogy a gazdaság viszonyai megkívánják. Legfőképp azonban abban különbözik a kötetlenebb bér munkaviszonytól, hogy nem egy munkának a végzésére szorítkozik, hanem a főmunkához mindenféle tartozék munkák is járulnak. Tehát egy summáscsapat kap kapálást, de köteles aratni, cséplésben dolgozni stb. A munka részben specializált, részben vegyes mezei munka. Lényegében a kapálás, itt is különösen a répakapálás a speciális munkája a summásoknak, azonban ezen kívül ugyanazon a nyáron aratnak, csépelnek, szénát gyűjtenek stb. A munkahelyzet tehát magában véve is kötött, annak ellenére, hogy munkaviszonyuk lényegében bér munkási.

Ahogy pedig a summásság ellátja a vállalt munkát, az tisztán paraszti módon megy végbe. Teljesen munkára leszorított életben élnek. A szakmány munkában végtelen munkaidőt töltenek, de a napszámjaik is rendkívül hosszúak, s a munkán kívül nincs is más életük. Sietve és szűkösen főznek, s másra már nem is marad idejük, mint hogy sietősen alusznak valamennyit teljesen átmeneti tanyázásra való szállásukon.

Ez a tömény munkásparaszti élet hivatott arra, hogy általa megkeressék, helyesebben megtakarítsák a családjuk télire való ellátását. A telet családjuk körében a falu világában húzzák át, állandóan keresve munkát, mégis legtöbbször munka nélkül. Tehát az tölti ki a napjaikat, hogy teljesen összehúzódnak, mintegy téli álomban élnek, s időnként összegyülekeznek egymás közt, és megtárgyalják az eseményeket és kicserélik a véleményüket. Itt természetesen teljesen ki vannak téve a falun keresztül érkező hatásoknak, éppen ezért ez alatt az idő alatt mindig levetkőzik az uradalombeli cselédi fegyelmezettséget. Tehát minden tavaszra proletárrá válik a summás, de tavasszal visszatörik, és őszig mégis uradalmi cseléd lesz. Ez a váltakozó hatás alakítja évről évre. Bár visszamegy minden tavasszal az uradalomba, minden tavasszal kevésbé uradalmi cseléd, s mindinkább proletárként viseli az életet, tehát megszabadulva a paraszt munkaléttől, amik ehhez a szerephez olyan erősen kötik.³ Ebben a mértékben rosszabb summásokká is válnak, és az uradalmakban mind többet panaszkodnak rájuk.

3 Hibás egyeztetés az eredeti kéziratban – H. K.

7. A cselédek

A földtelen parasztság igen tekintélyes része nemcsak paraszti állapota, hanem munkaviszonya szerint is kötött termelőhelyzetben él. Tehát nemcsak azért nem a modern polgári társadalom munkássága, mert paraszt, hanem azért is, mert állandó szolgálatra szegődött. Az uradalmi cselédség képviseli elsősorban ezt a legjobban terhelt parasztréteget. S ez nem is jelentéktelen tömeg: az összes gazdasági cselédek száma 220 ezer kereső, és eltartottjaikkal együtt 600 ezer fő, s ennek mintegy a kétharmada számítható uradalmi cselédnek. A másik típusa a mezőgazdasági cselédségnek a parasztgazdaságok szegődményesei, bérései. Együtt ez a két cselédréteg az összes keresőknek 5,5%-a és az egész népességnek majdnem 7 százaléka. De idetartozik nagyobbik részében a házi cselédek csoportja is. Ezeknek csak a kisebb része számítható a polgári társadalom proletariátusához, többségük, akkor is, ha városi-úri háztartásokban szolgál, a parasztság tartozéka, és a népi társadalomnak a mezőgazdasági cselédséghez hasonló képződménye. S a házi cselédek száma meglepően nagy a nyugati polgári társadalmakéhoz képest: 180 ezer kereső és eltartottjaikkal együtt 200 ezer lélek. Az összes keresőknek tehát 4,5%-a házi cseléd, és az egész népességből 2,9% tartozik ide.

Az uradalmi majorok, a puszták népe az a munkásparaszti réteg, amelyet legjobban konzervál paraszti állapotában a környezete. Az uradalmi major elszigetelt területe a társadalomnak, legalábbis az uradalmi cseléd számára, ahová kevés hatása jut el a külső világnak, és ahonnan nehezen és ritkán lehet cselédnek elmozdulni. Ezenfelül egy-egy szoros, közvetlen úri vezetés alatt álló kis csoport a cselédség együttélése, tehát minden változásnak és újjításnak vagy egyéni törekvésnek sokkal nehezebb az útja, mint szabadabb közösségekben.

A feszültség azonban ott van az uradalmi cselédség társadalmi helyzetében is, ha szembeötlő változásokat még nem is idézett elő. A paraszttársadalom kötöttségei nem bomlottak még föl, mert az uradalom elszigeteltsége és fegyelme tartja érvényben, azonban éppen úgy, mint a birtokos parasztság egykéje esetében, szintén a föloldatlan ellentét hatásaképpen itt is eltorzult a paraszti társadalomalakulás. A paraszttörvény kemény munkakényszert jelent, tehát azt, hogy mindig mindenki dolgozzék. Erre vigyáz az egész közösség, s nem csak azt rója meg, aki egyáltalán nem dolgozik, hanem azt is, aki nem elég paraszt módra munkálkodik. De nemcsak rászorította ilyen munkára a parasztot társadalma, amely a történeti fejlődés során köréje kiépült, hanem egyben olyan munkaerőkölcsöt is fejlesztett ki benne, amely önkéntes munkaigyekezetet alakított ki. A régi jó uradalmi cselédeket még ilyennek ismeri az egykorú megfigyelés. Igen, mert egyrészt „egészséges” paraszterkölc kötötte őket, másrészt meg az uradalmi munka is kevesebb volt, és a menete is szelídebb. Később azonban megterhesült a munka, mert az uradalmi gazdálkodás kapitalizálódása célszerűbbé tette a munkát. A változás egyfelől azt követelte volna, hogy többet dolgozzék, másfelől meg azt, hogy ne paraszt módon, hanem proletárként, tehát végeredményben kimértebben. Miután oldódás egyik irányban sem következett be, az lett az eredmény, hogy a paraszt[i] munkatörvény magában átalakult. A kemény és odaadó munka helyett egy

lassú, nehézkes és önkímélő munkatempó fejlődött ki. Nem borult föl az a paraszt[i] törvény, hogy mindig munkában kell lenni, azonban azzal enyhült, hogy a munka kíméletesebb és lassúbb lett. A közvetlen, fölülről érvényesített munkafegyelem is állandóan munkára szorítja a cselédet, maga is ezt tudja kötelességének, azonban minden mozzanatot meglassít és minden időt elhúz egy kissé, hogy végeredményben mégse nyomorodjék bele a munkába. Mintha a test védekezne az erején felül való kihasználás és a lélek az állandó megkötöttség ellen.

Az uradalmi cselédség „parasztsztrájkja” azonban nem terjed túl a munkában való önkímélésen. Ezenkívül szabályszerű paraszttrendben folyik minden foglalatosságuk, ami aligha is történhetnék másként olyan technikai körülmények között és olyan életszint mellett. Ebben a vonatkozásban még szerencsés a paraszti hagyomány, mert apró fogásaival és állandó önfegyelemével legalább elviselhetővé teszi az életet. Nem bomlott még föl a szaporodás paraszttörvénye sem, tehát a két háború közti korszakban még az uradalmi cselédség körében terjedt el legkevésbé a születéskorlátozás. Azon az úton azonban, ahogy egy belső munkasztrájk megvalósult, ugyanúgy egy életsztrájk föltámadhat, és akkor semmiben sem fog különbözni az uradalmi cselédség válságállapota az egykés parasztokétól. Jelek már vannak is rá, hogy útban van egy ilyen fejlődés, és nyilván be is következnek egyszer, ha életviszonyaik tovább nehezednek, és ha társadalmi kötöttségeik továbbra sem oldódnak. Elszigeteltségük és a külső hatások kirekesztése kitolhatja ezt az időt, munkásvédelmi intézkedések hasonlóképpen, azonban ezek az eszközök nem fogják gyökeresen lehetetlenné tenni az ilyen irányú fejlődést.

A cselédi szolgálatban élő paraszt minden helyzetben ellentétes erők feszültségében él, azonban nem minden helyzetben érvényesülnek ezek az erők konkrét hatás formájában. A puszták népe helyzetében az ellentétes hatások a legkisebbek, az uradalmi pusztáé a legjobban véd minden hatás ellen. Minden más szolgálatban fejlettebb hatások érvényesülnek, ennek megfelelően a többi cselédek paraszti állapota bizonytalanabb és a legnyugtalanabb. Akár parasztgazdánál, akár polgári háztartásban szolgálnak, már olyan a környezet, amely[ben] állandóan ki vannak téve a polgári élet hatásainak.

Mindenesetre két eltérő változata a cselédi sorsnak a parasztgazdaságokban és a polgári háztartásokban szolgálóké.

Parasztgazdánál – ha nem polgárosodott birtokos még – a gazda is ugyanabban a paraszti rendben él, amiben a cselédje, tehát formailag közös világban. Emiatt alakul ilyen helyzetben patriarchálissá a viszony. Tehát nemcsak a szolgálati viszony és a szolgálati fegyelem erejéig nyúl bele a gazda alárendeltje életébe, hanem teljesen, az alá tartozó magánéletének a legbelsőbb zugaiba is. Tehát ugyanolyan módon bánik a cseléddel is a gazda, mint a családtagjaival, de ez nem azt jelenti, hogy ugyanolyan megértően, megbecsüléssel és egyenrangúan, hanem ugyanolyan korlátlan beavatkozással. Tehát semmi kíméletet nem ismer a munkában, a fenyítés minden megalázó módját alkalmazza, a szidalmazás mellett rögtön ütlegetésre is kész, ezenkívül, ha önmagának az igényeit is leszorítja, cselédjétől még inkább elvon mindent, ami csak elvonható. A cselédnek nem kell rendes fekhely, a béresnek, kanásznak a jászolban,

istállóban, a szolgálólánynak a konyha sarkában van a helye, asztalhoz csak a felnőtt cselédek ülhetnek, a kisebbeknek a küszöbön és a konyhaajtóban van a helye, s minden ételt kimérve kapnak, ezért mindig éhesek és kielégíthetetlenek. A polgárosodás előrehaladásában azonban ez a hagyományos patriarchalizmus is átváltozik. A cseléd a parasztgazdaságban és -háztartásban is mindinkább csak bérért alkalmazott munkássá válik, akinek a munkáját a végsőkéig ki kell használni, s viszont csak bért kell fizetni érte. Elmaradtabb fokon, ha szigorúan bánik is a gazda a cseléddel, ezt bizonyos felelősséggel, tehát megveri és keményen fogja, azonban kielégíti, megajándékozza, ha megnősül a béres vagy a szolgáló, és segíti régi cselédjét, ha az ínségbe jut. Polgárosodottabb helyen viszont mindinkább csak munkás a cseléd, akitől a gazda elvárja a paraszti-cselédi odaadást és alárendelődést, viszont már csak pusztán polgári munkabér-kötelezettséget érez vele szemben.

A cseléd tartó parasztgazdák körében az utóbbi években rendkívül erős és szenvedélyes a panasz, hogy rosszak a cselédek. Követelődzők, igényesek, tisztelgetlenek és hanyagok. Óriási bért követelnek, mindig kifogásolják az ételt, kimenőt kérnek, és ha fenyíti őket a gazda, nyomban otthagyják. A panasz a valóságot jellemzi, a gazda oldaláról. Valóban úgy érezheti egy mai parasztgazda, hogy a cselédek tökéletesen megromlottak, és lehetetlen velük foglalkozni. Ugyanez a helyzet azonban a cseléd oldaláról úgy fest, hogy kibírhatatlan a gazda, mert azt kívánja, hogy úgy dolgozzon a cseléd, mint egy családtag, olyan felelősséggel és igyekezettel, tehát munkaidő és szabadság nélkül, viszont elégedjen meg olyan bérrel, ami egy munkásnak jár.

A megromlott helyzet tökéletesen érthető. A gazda-cselédi viszonylatban sokkal mélysegeesebb ellentét feszül, semhogy sokáig nyugalmas maradhatna, és kívülről is állandóan olyan hatás éri, ami fölborítja a korábbi egyensúlyt.

A parasztcseléd a parasztgazdával szemben minden paraszti közösség ellenére is aránytalan viszonyban áll, amióta parasztságuk ellentétbe került osztályhelyzetükkel. A gazda [a] gyakorlatban parasztként bánik a cseléddel, és attól is ilyenfajta munkakészséget kíván, viszont elvben birtokos gazdaként, szóval dolgoztató polgárként viszonyul hozzá, tehát csak munkaadói felelősséget érez vele szemben. Szóval a gazda csak a rá nézve kedvezőbb oldalt tartja érvényesnek a paraszti formákból, s [a] kedvezőtlenebbeknek a tiszteletben tartását kívánja a cselédétől. Ezt a gyakorlatot nyilvánvalóan nem lehet sokáig fönntartani, s az ilyen aránytalan munkaviszony előbb-utóbb megromlik. Az aránytalanság és az ellentét csak akkor oldódhat föl, ha a gazda és a cseléd viszonyában vagy újra egy paraszt[i] formához hasonló kétoldali biztosítottság épül ki, amely a cselédet odaadó és felelős munkára szorítja, viszont a gazdát is felelős gondoskodásra, betegség, öregség ellen való biztosításra és egyáltalán kölcsönösségre, vagy ha őszinte kapitalista viszony szabályozódik. Tehát a gazda a munkaadó, aki nem követelhet mást, mint egy megszabott mértékű munkát, a munkás pedig munkája elvégzése után a maga ura, aki rendelkezik az idejével és saját magával.

A cselédek elromlását közvetlenül az a hatás váltotta ki, ami akár a falusi, akár a mezővárosi környezetben kívülről érte a cselédeket. Tehát az a megváltozott

világ, amely akármilyen társadalmi formák közt élő ember számára kikerülhetetlené tette igényeinek, emberségének és egyéniségének a fölszabadulását. A gazdai szolgálatban álló cseléd minden kötöttsége és állandó munkája ellenére sem él elszigetelten a világban, hanem napról napra mind munkája, mind szabadideje alatt hatásokat vesz föl, más szakmában dolgozókkal érintkezik, példákat lát maga előtt; természetes, hogy ezt a jobbnak, könnyebbnek és emberségesebbnek tetsző életet maga is kívánja magának, és igyekszik ki is követelni. Óriási a jelentősége annak, hogy ilyen környezetben egymással is érintkezhetnek, tehát közölhetik élményeiket egymással, meggyőződéseiket kicserélhetik, s a hatást rögtön közvetítik egymás között. Nem ok nélkül panaszozzák föl a gazdák a leventének a szerepét. Úgy vélik, hogy azóta romlott meg a helyzet, amióta levente van, mert ott összejövén egymást rontják a béresek. Valóban így van: itt találkoznak gazdai fölügyelet nélkül, tehát szabadon érintkezhetnek egymással, és eközben kicserélhetik a véleményüket, ez pedig maga a romlás a gazda szempontjából. Azonban ezért nyilván nem a levente a felelős, hiszen már nem leventekorú cselédek és leányszolgálók éppen úgy elromlottak, mint azok, akik leventébe járnak. S ha nem volna levente, a béresek is éppúgy megtalálnák egymást vásárnap, mint levente nélkül, csak éppen ritkábban.

Egészen más helyzet alakítja a polgári háztartásbeli cseléd állapotát. A városi polgári háztartásban, vagy akár falun, de polgári házban szolgáló paraszt cseléd idegen világban él. Faluja társadalmától kiszakadva úgy tagolódik be egy polgári világ rendjébe, hogy csak munkájával vesz részt benne. Mechanikusan és utánozva megtanul mindent, ami szolgálata körébe esik, és a szolgálatát paraszt módon teljesíti. Tehát mindig dolgozik, természetesnek érzi – paraszt[i] törvényeinek a természete szerint –, hogy ő csak a konyhaasztalon étkezhet, a konyhában vagy a cselédszobában alszik, és hogy otthon ugyanilyen törvények szerint él. Semmi köze a háztartásban élőkhez, akiket szolgál, azon a szolgálaton kívül, amit részletesen megtanul. Lehet, hogy emberileg jól is érzi magát köztük, [de] ez nem változtat azon, hogy nem él velük együtt. Az ő külön élete az, ahogy paraszt[i] stílusban elvégzi a szolgálatát, és az, amikor vásárnap délután találkozik a többi cselédekkel a sétatérén. Éppen ezért, ha hazamegy a falujába az ilyenfajta cseléd, mintha nem történt volna semmi, visszalép elhagyott kereteibe, tehát már nem is tudja többé a maga számára a városban tanult életstílust. Amit a városban megtanult, az nem életstílus volt, hanem szolgálat. A szolgálatával járt együtt, hogy spenótot evett és polgári ételeket készített, emellett a saját élete bomlatlanul megmaradt a paraszt[i] formák között, tehát amikor kilépett a szolgálatból és a falujába illeszkedett be, nem cserélt életet, hanem csak letette a szolgálatot.

Ez a jó cseléd. Az ilyet szeretik a polgári háztartások, és nemcsak buzgón és odaadóan végzett munkájáért, hanem igénytelenségéért és lojalitásáért kedvelik. Igen, mert ez paraszt, aki dolgozni csak így tud. A cseléd számára azonban ebben a helyzetben még több az ellentét, mint a parasztnál szolgáló esetében. Nemcsak polgári, helyesebben a parasztinál szabadultabb igények nyomulhatnak be az életébe, hanem közvetlenül benne él egy polgári üzemben, ahol addig, amíg szolgálatban van, maga is élvezzi annak kényelmét és javait. Itt tehát tökéletes

képtelenség állandóan és változatlanul parasztnak megmaradnia, s mindig úgy dolgozni ebben a teljesen polgári munkahelyzetben, ahogy paraszttörvényei készítetik. S miután itt a hatás olyan közvetlen, hogy csak az tud ment maradni tőle, akit még egy nagyon jól kötött falu bocsátott el, a legnagyobb rész hamarosan enged a hatásnak, és mind a munkájában, mind igényeiben fölszakítja a paraszt[i] konvenciókat, és kezd benne élni a polgári életben. Ez egyben azt jelenti, hogy elromlott. Tehát már nem odaadó a szolgálatban, követelődő, nagyobb bért, szabadidőt kér, más szórakozásai lesznek, nem lesz többé alázatos és szófogadó, szóval eljut oda, hogy asszonya romlottnak, erkölcstelennek, szemtelennek és kibírhatatlanak tartja.

Van egy másik változata is a polgári helyen szolgáló paraszt cselédnek. Már polgárosodott paraszttársadalmakban szinte teljesen fölbomlottak a paraszttörvények; ehhez képest, aki ilyen világból megy a városba, legtöbbször a fővárosba, cselédnek, az a piszkos, kényelmetlen és nehéz mezőgazdasági-háztartási munkától menekül, és a könnyebb munkát és a polgári életet keresi. Az ilyen a polgári szolgálatban sem paraszt már. Lehet, hogy munkás, aki szakszerűen elvégzi a munkát, ezenkívül azonban élvezni akarja a városi életet, tehát szabadidőt vesz igénybe, amennyit csak lehet, s ezalatt már a saját életéként éli a városi életet. Ez a sorscsere már teljes és valóságos átváltás. Egy falusi mezőgazdasági életet cserélt föl városi munkásléttel. Lehet, hogy gazdai, kiskisgazdai sorsot hagyott maga után, de még a cselédi szolgálatot is elviselhetőbbnek tartja, mint a falusi élet kényelmetlenségeit, tehát szívesen megy és szívesen marad a városban. Ez persze álélet, mert munkás osztályhelyzetben polgári életnek az illúziójában él, azonban éppen ez az illúzió csalta el a falusi mezővárosi életből, s ezért is érdemesnek tartja a váltást. Természetesen legjobban szeretné, ha valóságos városi-polgári életet élhetne, ezért akkor a legboldogabb és akkor érzi teljesülve élete vágyait, ha feleségül veszi valami kispolgári állású férfit, és annak az oldalán a maga nevében lehet a polgári élet részese.

(Közreadja: Halmos Károly, a szöveget a kéziratári eredetiről készült fénymással egybevetette Balikáné Bognár Mária és Hegedűs Rita)